

**BURSA TECHNICAL
UNIVERSITY**

arhuss

**ACADEMIC REVIEW OF
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES**

Volume: **7** Issue: **2** Year: **2024** e-ISSN: **2636-7645**

dergipark.org.tr/en/pub/arhuss

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS

Cilt: 7, Sayı: 2, 2024
Vol: 7, No: 2 2024

E-ISSN: 2636-7645

Cammon Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS

E-ISSN: 2636-7645

Yayın dili: Türkçe- İngilizce

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin değerlendirmesine sunulur. Gerekli görüldüğünde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi de alınır. Yazılar yayın kurulunun nihai onayıyla yayımlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazıları (sempozyum, kongre haberleri, kitap değerlendirmeleri vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS

İletişim: arhuss@btu.edu.tr

Web adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/arhuss>

Dergide yayımlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS

E-ISSN: 2636-7645

Publishing Languages: Turkish- English

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS is an international peer-reviewed journal published biannually. Manuscripts submitted to the journal are reviewed by the editorial board at first, and then the evaluation of two referees will be asked. When it is deemed necessary, the evaluation of a third referee will also be taken. Articles will be published with the final approval of the editorial board. The editorial board has right to accept or reject the submissions (symposium, congress news, book reviews, etc.) other than research articles without sending to the referee.

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS

İletişim: arhuss@btu.edu.tr

Web adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/arhuss>

The views expressed in Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS bind exclusively their authors not the owner of the journal, the publisher and the editors.

Academic Review of Humanities and Social Sciences

ARHUSS

Derginin Sahibi Bursa Teknik Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Naci ÇAĞLAR
Owner of the Journal Rector of Bursa Technical University Prof. Dr. Naci ÇAĞLAR

Editör/ Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKIRCA
burak.cakirca@btu.edu.tr
Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
(Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences Bursa-Türkiye)

Yardımcı Editör/ Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi Aybala Lale KAHRAMAN
aybala.lale@btu.edu.tr
Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
(Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences Bursa-Türkiye)

Dil Editörü/Language Editor

Dr. Öğr. Gör. Melek KAYMAZ MERT
melek.mert@btu.edu.tr
Bursa Teknik Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu
(Bursa Technical University, School of Foreign Languages)

Mizanpaj Editörü/Layout Editor

Araş. Gör. Alihan ULU
alihan.ul@btu.edu.tr
Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
(Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences Bursa-Türkiye)

Academic Review of Humanities and Social Sciences

ARHUSS

Alan Editörleri/ Subject Editors

İktisat Editörü/ Economics Editor

Doç. Dr. Cevat BİLGİN,

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
International Trade and Logistics

Sosyoloji Editörü/Sociology Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ekber Şah AHMEDİ

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Sociology

Psikoloji Editörü/Psychology Editor

Doç. Dr. Gazanfer ANLI

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Psychology

Dr. Öğr. Üyesi Nurat MUSTAFAOĞLU ÇİÇEK

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Psychology

Felsefe Editörü /Philosophy Editor

Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Sociology

Uluslararası İlişkiler Editörü/ International Relations Editor

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÇAKIRCA

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
International Relations

Dr. Öğr. Üyesi Aybala Lale KAHRAMAN

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
International Relations

Dr. Öğr. Üyesi Nuh UÇGAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bolu Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

İşletme Editörü/ Business Administration Editor

Doç. Dr. Kadir TUTKAVUL

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Business Administration

Doç. Dr. Abdullah OĞRAK

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Business Administration

Uluslararası Ticaret Editörü/ International Trade Editor

Dr. Arş. Gör. Yunus Emre ŞÜRMEN

Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bursa-Türkiye
Bursa Technical University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
International Trade and Logistics

Academic Review of Humanities and Social Sciences ARHUSS

DANIŞMA KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye).

Prof. Dr. Ahmet ŐAHBAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye).

Prof. Dr. İbrahim Keskin (Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye).

Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, Türkiye).

Prof. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL (Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye).

Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN (Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye).

Prof. Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye).

Doç. Dr. İsmail AKDOĞAN (Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa, Türkiye).

Doç. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas Üniversitesi, Kaunas, Litvanya).

Doç. Dr. Serdar ÜNAL (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye).

Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb, Zagreb, Hırvatistan).

Cecilia RABONTU (University “Constantin Brancusi” of TgJiu, Romanya).

Wioletta WEREDA (Military University of Technology in Warsaw, Polonya).

Mariah Ehmke (ABD).

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri

- KARAYİPLER TOPLULUĞU BÜNYESİNDE KİŞİLERİN
SERBEST DOLAŞIMI REJİMİ VE KARAYİPLER ADALET
DİVANININ BU REJİMİN GELİŞİMİNE KATKISI
Samet Yılmaz, Kamuran Rençber.....60-86
- INTEROBJECTIVITY FOR HARMONIOUS COEXISTENCE
Canberk Yurt87-103
- SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM BAĞLAMINDA YAŞAM TARZININ
DAVRANIŞSAL ROL ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Şükran Karaca, Yusuf Öcel..... 104-124

CONTENTS

Research Articles

THE FREE MOVEMENT OF PERSONS REGIME WITHIN THE CARIBBEAN COMMUNITY AND THE CONTRIBUTION OF THE CARIBBEAN COURT OF JUSTICE TO THE DEVELOPMENT OF THIS REGIME <i>Samet Yılmaz, Kamuran Rençber</i>	60-86
INTEROBJECTIVITY FOR HARMONIOUS COEXISTENCE <i>Canberk Yurt</i>	87-103
EXAMINING THE IMPACT OF LIFESTYLE ON BEHAVIORAL ROLE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE TOURISM <i>Şükran Karaca, Yusuf Öcel</i>	104-124

KARAYİPLER TOPLULUĞU BÜNYESİNDE KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMI
REJİMİ VE KARAYİPLER ADALET DİVANININ BU REJİMİN GELİŞİMİNE
KATKISI

Samet YILMAZ¹

Received Date (Başvuru Tarihi): 21/08/2024

Kamuran REÇBER²

Accepted Date (Kabul Tarihi): 12/10/2024

Published Date (Yayın Tarihi): 30/12/2024

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Karayıpler Topluluğu,
Bölgesel Bütünleşme,
Kişilerin Serbest
Dolaşımı,
Karayıpler Adalet
Divanı.

Bu çalışma, Karayıpler Topluluğu (Caribbean Community-CARICOM) bünyesindeki kişilerin serbest dolaşımına ilişkin rejimi ve bu uluslararası örgütün kurumlarından biri olan Karayıpler Adalet Divanının (Caribbean Court of Justice-CCJ) bu rejimin gelişimine yönelik katkısını incelemeyi hedeflemektedir. Kişilerin serbest dolaşımı, bölgesel bütünleşmeyi amaçlayan CARICOM içerisinde ele alınan politika alanlarından biridir ve bu politika alanı kapsamında kişilere birtakım haklar getiren bölgesel bir yasal rejim oluşturulmuştur. Kişilerin serbest dolaşımı rejiminin bölgesel düzeyde yeknesak bir şekilde uygulanması hem CARICOM kurucu antlaşmasında belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi hem ilgili rejimin etkinliğinin sağlanması hem de bu rejim dâhilinde kişilere temin edilen hakların güvenceye alınması açısından gerekli olmaktadır. Bu durum, CARICOM kurucu antlaşması normlarının yorumlanması ve uygulanması nedeniyle meydana gelebilecek uyuşmazlıkların çözümüyle yetkilendirilen ve gerçek ve tüzel kişilerin başvurabileceği bir uluslararası yargı organı olan CCJ'nin önüne gelen davalarda tesis ettiği kararların, kişilerin serbest dolaşımına ilişkin bölgesel rejimin gelişimi ve etkinliği açısından dikkate alınmasını gerektirmektedir.

THE FREE MOVEMENT OF PERSONS REGIME WITHIN THE CARIBBEAN COMMUNITY AND
THE CONTRIBUTION OF THE CARIBBEAN COURT OF JUSTICE TO THE DEVELOPMENT OF
THIS REGIME

ABSTRACT

Keywords

Caribbean Community,
Regional Integration,
Free Movement of
Persons,
Caribbean Court of
Justice.

This study aims to examine the regime regarding the free movement of persons within the Caribbean Community (CARICOM) and the contribution of the Caribbean Court of Justice (CCJ), which is one of the institutions of this international organization, to the development of this regime. Free movement of persons is among the policy areas addressed by the CARICOM that attempts to achieve regional integration, and a regional legal regime that ensures specific rights to persons has been forged in this policy area. The uniform implementation of the regime of free movement of persons at the regional level is essential to reach the objectives set out in the CARICOM founding treaty, ensure the effectiveness of this regime, and safeguard the rights granted to individuals with the stated regime. Thus, it is required to consider the decisions of the CCJ, which is an international judicial body to which natural and legal persons may appeal and which is authorized to resolve disputes that may arise due to the interpretation and application of the norms of the CARICOM founding treaty, for the development and effectiveness of the regional regime on the free movement of persons.

Citation: Yılmaz, S., & Reçber, K. (2024), Karayıpler Topluluğu Bünyesinde Kişilerin Serbest Dolaşımı Rejimi ve Karayıpler Adalet Divanının Bu Rejimin Gelişimine Katkısı, ARHUSS, (2024), 7(2): 60-86.

¹ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sametyilmaz@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5232-5435>

² Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, recber@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7388-479X>

Bu çalışmanın kurgusu Doç. Dr. Samet YILMAZ tarafından yapılmış ve önemli bir kısmı da yine aynı yazarca yazılmıştır. Çalışmanın belirli kısımları (özellikle Avrupa Birliği hukuku ve uluslararası hukuk ile ilgili kısımları) ise Prof. Dr. Kamuran REÇBER tarafından yazılmıştır.

1. GİRİŞ

Kişilerin dolaşımı veya kişilerin hareketliliği, beşerî faaliyetin ana unsurları arasındadır. Modern devlet örgütlenmesinin ortaya çıkması ve kurumsallığının yoğunlaşması, söz konusu beşerî faaliyetin düzenlenmesine veya belirli koşullar dâhilinde gerçekleşmesine ilişkin kuralların, öncelikli olarak bu örgütlenme modeli çerçevesinde belirlenmesini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle modern devlet, kişilerin dolaşımıyla ilgili meşru ve yasal normları saptayan ana aktör hâline gelmiştir. Kişilerin sınır ötesi hareketlilikleri de devletler arası siyasal yapı dâhilinde kabul edilen kurallara ve usullere bağlı biçimde gerçekleşmeye başlamıştır (Cresswell, 2006; Özdal & Tutan, 2021; Torpey, 2000).

Bölgesel düzey, modern devletler arası siyasal yapı kapsamında, politikaların üretildiği düzeylerden biridir ve bölgesel örgütler, bu düzeyde yönetim mekânları tanzim etmeye yönelik ihdas edilen birimlerdir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde devletler arası ilişkilerde bölgesel iş birliği süreçleri yoğunlaşmıştır ve bu bağlamda bölgesel örgütlerin sayısı tedricen artmıştır (Fawcett, 1995). Bölgesel örgütler, diğer politika unsurlarıyla birlikte, bölgesel düzeyin kişilerin hareketliliğine yönelik bir politika ölçeği hâline gelmesinde etkili olmuştur. Bu örgütler, kendi kurucu antlaşmalarında belirlenen amaçlar ve bu amaçlara ulaşmaya ilişkin yetkiler ve araçlar gibi değişkenler dâhilinde, buldukları coğrafyada yer alan katılımcı devletler arasında kişilerin serbest dolaşımının sağlanması veya kişilerin hareketliliğinin belirli kurallara uygun biçimde gerçekleşmesi, iş piyasalarının liberalleşmesi, hizmet sunma ve iş kurma hakkının temin edilmesi, sınır kontrollerinde iş birliği yapılması gibi konularda, değişen seviyelerde düzenleyici kurallar ve mekanizmalar geliştirmiştir. Diğer bir ifadeyle bölgesel örgütlerin amaçları, yetkileri ve kurumsal yapılarıyla bağlantılı şekilde, kişilerin hareketliliğiyle alâkalı bölgesel yasal rejimler ihdas edilmiştir (Sánchez, 2015).

Belirtilen çerçeve içerisinde bu çalışma, Karayipler bölgesinde bulunan on beş devletin tam üye olduğu CARICOM bünyesindeki kişilerin serbest dolaşımına ilişkin rejimi ve bu uluslararası örgütün kurumlarından biri olan CCJ'nin, bu rejimin gelişimine yaptığı katkıyı incelemeyi hedeflemektedir. Kişilerin dolaşımı, özellikle İngilizcenin konuşulduğu Karayipler bölgesi devletleri arasındaki bölgesel iş birliği sürecinin gündeminde yer alan daimî konulardan biri olmuştur. Diğer hedefleriyle birlikte, katılımcı devletler arasında ortak pazar oluşturularak bölgesel ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen CARICOM'un

1973'te akdedilen Chaguaramas Antlaşması'yla kurulması sonrasında, Topluluk sınırları içerisinde kişilerin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi süreci aşamalı bir gelişim göstermiştir. 1980'lerin bitimine doğru CARICOM bütünleşmesine ivme kazandırma maksatlı bir gündem belirlenmesi, kişilerin dolaşımının bölgesel düzeyde daha fazla ele alınmasını beraberinde getirmiştir. 1973 tarihli kurucu antlaşmayı tadil eden ve 2001'de imzalanan Revize Edilmiş Chaguaramas Antlaşması'nın (RECA) 1 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, kişilerin hareketliliğine dair üye devletlere kurucu antlaşma seviyesinde yeni yükümlülükler getirilmiş ve kişilerin serbest dolaşımı rejiminin içeriği, CARICOM'un yetkili kurumlarının kararlarıyla genişletilmiştir. Böylece kişilerin hareketliliğine yönelik olarak, CARICOM'un temel hedefleriyle ilintili bölgesel bir yasal rejim ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, CARICOM kurucu antlaşması düzenlemelerinin yorumlanması ve uygulanması nedeniyle meydana gelebilecek uyuşmazlıkların çözümüyle yetkilendirilen CCJ, önüne gelen davalarda tesis ettiği kararlarla, bu rejimin normlarının detaylandırılmasında ve açıklığa kavuşturulmasında rol almaya ve yetki kullanmaya başlamıştır. Diğer yandan CCJ, kişilerin serbest dolaşımına ilişkin rejimin uygulanmasının güvence altına alınması açısından da bir işleve sahiptir. Zorunlu yargı yetkisi bulunan ve uyuşmazlıkların çözümünde gerçek ve tüzel kişilerin başvurabileceği bir uluslararası mahkeme olan CCJ, bütünleşme hukukuna muhatap kişilere yargısal koruma temin etmektedir. Bu bakımdan CCJ'nin yargı yetkisi dâhilinde uyuşmazlıkların çözümüne yönelik tesis ettiği kararlar, CARICOM hukuku normlarının tatbik edilmesi açısından dikkate alınmak durumundadır.

Belirtilen kapsamda bu çalışmanın giriş kısmını izleyen ikinci kısımda, 1950'lilerin sonuna doğru bölgesel iş birliğine yönelik somut girişimlerin gözlemlendiği Karayipler bütünleşmesi sürecinde, RECA'nın yürürlüğe girmesi öncesi dönemde kişilerin serbest dolaşımıyla alakalı gelişmeler ortaya konulmuştur. Bu kısım, Karayipler bütünleşme süreci ile kişilerin serbest dolaşımı rejiminin gelişimi arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Üçüncü kısımda, CARICOM bünyesindeki kişilerin serbest dolaşımına dair rejimle bağlantı kurulabilmesi gayesiyle, CARICOM'un temel hedefleri ve kurumsal işleyişi, ana hatlarıyla belirtilmiştir. Dördüncü kısım, CARICOM kurucu antlaşması düzenlemeleri, örgütün yetkili organlarınca tesis edilen kararlar ve diğer yasal araçlar yoluyla tanzim edilen kişilerin serbest dolaşımına ilişkin rejimin içeriğini ve bu hususta kişilere sağlanan hakları ve duruma göre kişilerin muhatap olacak sorumlulukları inceleme konusu yapmaktadır. Beşinci kısımda, CARICOM kurumlarından

biri olan CCJ'nin yargı yetkisi dâhilinde, kişilerin serbest dolaşımıyla ilgili normların detaylandırılması ve açıklığa kavuşturulması açısından kritik bir dava olan Shanique Myrie ve Barbados davasında, Divanın söz konusu rejimin kimi normlarına getirdiği yorumlar ve açıklamalar üzerinde durulmuştur. Altıncı kısımda, CARICOM bünyesinde kişilerin dolaşımına ilişkin oluşturulan rejim ve CCJ'nin bu rejimin gelişimine katkısı, önceki kısımlarda ifade edilen hususlarla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında, CARICOM bünyesinde kişilerin serbest dolaşımına yönelik rejimle ilgili bazı tespitlerde bulunulmuştur.

2. KARAYİPLER BÜTÜNLEŞMESİ VE KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMI REJİMİ: RECA ÖNCESİ DÖNEM

Kişilerin serbest dolaşımı veya kişilerin dolaşım serbestliği kavramı, Batı Hint Adaları Federasyonunun (West Indies Federation-WIF) (WIF ile ilgili olarak bkz. Blouet, 2007: 67-69) ihdasıyla birlikte Karayipler bölgesel bütünleşmesine resmen dâhil olmuştur. WIF'nin tesis edilmesine giden süreçte, Britanya Karayipler'i Yakın Ortaklık Komitesinin hazırladığı 1948-49 tarihli raporda serbest dolaşım, kurulması hedeflenen federasyona tevdi edilmesi önerilen yasama yetkileri içerisinde yer almıştır. Bununla birlikte federasyon bünyesinde serbest dolaşımın sağlanmasının gündeme gelmesi, katılımcı koloni devletler arasında göç akımlarına ve bu bakımdan ekonomik istikrarsızlığa sebep olacağı kaygılarını beraberinde getirmiştir. Söz konusu kaygı unsurlarının ele alınması ve katılımcı koloni devletler arasında beşerî hareketliliklerin düzenlenmesi gayesiyle 1955'te Dolaşım Serbestliği Üzerine Konferans düzenlenmiş ve bu Konferansta serbest dolaşıma dair çeşitli kararlar alınmıştır. Alınan kararlar bağlamında, 1958 yılında kabul edilen WIF Anayasası'nın giriş kısmında Federasyonun kişiler ve mallar için en geniş dolaşım serbestliğini sağlayacağı belirtilmekle birlikte, kişilerin serbest dolaşımına ilişkin düzenlemelerin, WIF Anayasası'nın tüm üye koloni devletlerin ülkelerinde yürürlüğe girmesini izleyen beş yıllık sürenin bitiminin ardından uygulanacağı ifade edilmiştir. Diğer yandan WIF Anayasası, Federasyona göç ile Federasyondan dışarıya göç ve sınır dışı edilme hususlarını, Federasyonun münhasır yasama yetkileri kapsamındaki politika alanları olarak düzenlemiştir. WIF'nin 1962'de lağv olması, serbest dolaşım ile ilgili düzenlemelerin uygulanamamasına neden olmuştur (Cross, 2020: 545-549; O'Brien, 2015: 236).

Siyasal nitelik gösteren WIF'nin dağılmasının sonucunda, İngilizcenin konuşulduğu Karayipler bölgesi devletleri, bölgesel bütünleşmeye yönelik strateji değişikliğine gitmiş ve öncelikli olarak ekonomik birlik oluşturulması yoluyla bütünleşme merkezli bir iş birliği yöntemi benimsemiştir. Bu bağlamda, 1965'te Karayipler Serbest Ticaret Birliği (Caribbean Free Trade Association-CARIFTA) kurulmuş ve diğer bazı bölge devletlerinin de katılımıyla yeni CARIFTA Anlaşması, 1968 yılında akdedilmiştir (Yılmaz & Reçber, 2023: 70-71). CARIFTA, katılımcı devletler arasında ticari engellerin azaltılarak ve serbest ticaret bölgesi tanzim edilerek bir ekonomik topluluk oluşturulmasını hedeflemiş ve CARIFTA kurucu anlaşmasında, kişilerin serbest dolaşımına dair herhangi bir düzenleme yer almamıştır (Agreement Establishing the Caribbean Free Trade Association, 1968).

CARIFTA'nın ihdası sonrasında İngilizcenin konuşulduğu Karayipler bölgesi devletleri, bölgesel bütünleşme hedefine ulaşılması maksadıyla iş birliği alanlarını çeşitlendirmeye ve ekonomik birlik oluşturma sürecini derinleştirmeye dayalı bir gündem belirlemiştir. Bu bağlamda, Karayipler Topluluğu ve Karayipler Ortak Pazarını kuran Chaguaramas Antlaşması, 1973 yılında imzalanmıştır. Hukuki açıdan ayrı varlığı bulunan birimler şeklinde düzenlenen Karayipler Topluluğu ve Karayipler Ortak Pazarı, CARICOM'u oluşturmuş ve CARICOM, CARIFTA'nın yerini almıştır (Yılmaz & Reçber, 2023: 71). CARICOM, CARIFTA'dan farklı olarak, öncelikle ortak pazar oluşturulması yoluyla ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen bir örgüt biçiminde tasarlanmıştır. Bu amaçla 1973 Chaguaramas Antlaşması (SICE-OAS, 1973), katılımcı devletler arasında ticaretin serbestleştirilmesini ve ortak bir dış gümrük tarifesinin belirlenmesini, üye devletlerin vatandaşlarının diğer üye devletlerin ülkelerinde ekonomik işletmeler kurmasına ve bu işletmeleri yönetmesine yönelik kısıtlamaların kaldırılmasını ve hizmet sunmaya ilişkin tercihli muamelenin genişletilmesini öngörmüştür. Bununla birlikte 1973 Chaguaramas Antlaşması'nın Karayipler Ortak Pazarı düzenlemelerini içeren ek kısmının 38'inci maddesinde, bu Antlaşma'daki hiçbir düzenlemenin, üye bir devlete, ortak pazara taraf diğer üye devletlerin vatandaşı olsun veya olmasın, kişilere kendi ülkesinde dolaşım özgürlüğü vermesini zorunlu kıldığı veya bu devlete bu yönde herhangi bir yükümlülük getirdiği şeklinde yorumlanamayacağı ayrıca belirtilmiştir. Diğer yandan 1973 Chaguaramas Antlaşması, ekonomik iş birliğine ek olarak, dış politikada koordinasyonun tesis edilmesini ve CARICOM'un amaçları kapsamındaki diğer ilgili alanlarda işlevsel iş birliği yapılmasını düzenlemiştir.

CARICOM'un kuruluşu sonrasında Karayipler bütünleşmesi, kurumsal yetersizlik ve bölgesel iş birliği sürecinin hükümetlerin iradesine dayalı işleyişi gibi faktörlerin tesiri altında, 1973 Chaguaramas Antlaşması'nda belirlenen hedeflerin somut sonuçlara dönüşmesini engelleyen sorunlarla karşılaşmıştır (Girvan, 2012: 140-142). Ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi ve dünya ölçeğinde ticaretin serbestleştirilmesi sürecinin hızlanması gelişmelerinin (Jessen & Rodríguez, 1999: 1) de etkisiyle, CARICOM üyesi devletler, bu sorunların çözülmesi ve bütünleşme sürecine ivme kazandırılması amaçlı bir gündem belirlemiştir. Bu gündem kapsamında, CARICOM örgütünün ana organlarından birini oluşturan ve üye devletlerin hükümet başkanlarından oluşan Hükümet Başkanları Konferansının (HBK) 1989'daki toplantısında, CARICOM bünyesinde tek pazar ve ekonomi hedefinin hayata geçirilmesi ve kalkınmanın tesis edilmesi maksadıyla, 'Grand Anse Deklarasyonu ve Bütünleşmenin İlerletilmesine Yönelik Çalışma Programı' kabul edilmiştir. Kişilerin dolaşım serbestliğiyle ilgili olarak bu deklarasyon ve çalışma programında, Ocak 1991'e kadar, vasıflı (*skilled*) ve profesyonel personelin yanı sıra, mevsimlik veya proje bazlı sözleşmeli çalışanların serbest dolaşımına ilişkin düzenlemeler yapılması, CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin, diğer CARICOM üyesi devletlerin ülkelerine yapacakları seyahatlerdeki pasaport gerekliliğinin Aralık 1990'a kadar kaldırılması için gerekli adımların atılması ve görsel ve sahne sanatları ile spor ve medya gibi sektörler başta olmak üzere, CARICOM üyesi devletlerin ülkelerine, belirli bölgesel etkinliklere katılım amacıyla seyahat eden üye devlet vatandaşları için çalışma izni zorunluluğunun kaldırılması konularında uzlaşıldığı ifade edilmiştir (CARICOM, 1989).

1989'de düzenlenen HBK'de katılımcılar, 1973 Chaguaramas Antlaşması'nda belirlenen hedeflere ulaşılmasını sağlamak ve bütünleşmeyi derinleştirilmek gayesiyle, 1992 yılındaki HBK toplantısına kadar bir rapor hazırlamakla görevli bir komisyonun oluşturulması konusunda mutabık kalmıştır. Bu kapsamda ihdas edilen Batı Hint Adaları Komisyonu (West Indian Commission-WIC), 1992'de 'Eylem Zamanı' başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Bahsi geçen rapor, kişilerin dolaşım serbestliğine ilişkin engelsiz seyahat (*hassle-free travel*) kavramını kullanmıştır.

Engelsiz seyahat kavramı, "CARICOM [üyesi devletlerin] vatandaşlarının, güçlük (*harassment*) olmaksızın veya engelle karşılaşmaksızın, diğer üye devletlerin yetki alanına ve yetki alanı dâhilinde seyahat etme serbestliği" biçiminde tanımlanabilir. Diğer yandan

“engelsiz dolaşım fikri, daha büyük bir topluluk duygusunun geliştirilmesine ve CARICOM içi turizmin daha fazla teşvik edilmesine yöneliktir” (Aktaran Cross, 2020: 538). Eylem Zamanı başlıklı raporda, bu hususta çeşitli öneriler geliştirilmiştir. WIC, bölge boyunca engelsiz seyahatin temin edilmesi, CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda olan kişiler için havaalanlarında tek bir hattın belirlenmesine ve CARICOM Tek Pazarı içerisinde beşerî hareketliliklerin sağlanmasına dair sürecin bir başlangıç noktası olarak, Batı Hint Adaları Üniversitesi (University of the West Indies) mezunu Batı Hintlilere,³ belirlenmiş diğer üniversitelerin personeline ve medya mensuplarına, CARICOM bölgesi boyunca çalışma ve yaşamını sürdürme hakkı tevdi edilmesi önerilerinde bulunmuştur. WIC’ye göre raporda düzenlenen öneriler, tek pazarın ve ekonominin asli unsurlarından biri olan serbest dolaşımın tam olarak uygulanmasına dönük birincil adımları oluşturmaktadır (WIC, 1993: 142).

Karayıpler bütünleşme sürecinin gelişiminde, 1989 Grand Anse Deklarasyonu ve engelsiz seyahat nosyonu, CARICOM coğrafyası boyunca bölge içi hareketliliklerin artırılmasına dair gündemin yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda HBK zirvelerinde, CARICOM üyesi devletlerin vatandaşlarının seyahat prosedürlerinin kolaylaştırılması (CARICOM, 1990), CARICOM bölgesindeki üniversitelerden ve diğer akredite kurumlardan mezunlara ortak pazar içerisinde çalışma imkânının sağlanması (CARICOM, 1995) ve bir CARICOM pasaportunun oluşturulması (CARICOM, 1999) gibi hususlarda, katılımcılar arasında uzlaşmaya varılmıştır. Ayrıca 1997’de, iş kurma, hizmetler ve sermaye konularında, 1973 Chaguaramas Antlaşması’na revizyonlar getiren 2 Numaralı Protokol, üye devletler tarafından imzalanmış⁴ ve imzacı CARICOM üyesi devletler arasında sosyal güvenlik mevzuatının uyumlaştırılması, bu devletlerin vatandaşlarının sosyal yardımlardan yararlanma haklarının korunması ve imzacı bir üye devletin ülkesinden başka bir imzacı üye devletin ülkesine taşınan vatandaşların eşit muameleye tâbi olması amacıyla, CARICOM üyesi on dört devlet, 1996 yılında

³ Kristof Kolomb’un Amerika kıtasına gerçekleştirdiği seferlerden sonra Avrupalılar, bugünkü Karayıpler bölgesinde yer alan adaların Güney ve Güneydoğu Asya’daki Doğu Hint Adaları’ndan ayrılması amacıyla, bu bölgedeki adalar için Batı Hint Adaları terimini kullanmıştır. Bu bağlamda Batı Hintliler kelimesi de Karayıpler bölgesinde yaşayan halkları belirtmektedir.

⁴ 2 Numaralı protokol, 1973 Chaguaramas Antlaşması’nın revizyonu sürecinde, 1997 ile 2000 yılları arasında imzalanan dokuz protokolden biridir (Bu protokoller için bkz. Bkz. SICE-OAS, 2024). Bu protokollerin hiçbirisi yürürlüğe girmemiştir ve çoğunluğu imza tarihinden itibaren kimi CARICOM üyesi devletlerce geçici olarak uygulanmıştır. Söz konusu dokuz protokol, birebir aynı olmamakla birlikte, 2001 yılında CARICOM üyesi devletlerce imzalanmaya başlayan RECA’ya eklenmiştir (Berry, 2014: 28).

CARICOM Sosyal Güvenlik Anlaşması'nı akdetmiştir (International Training Centre of the ILO, 1996).

3. RECA İTİBARIYLA CARICOM'UN TEMEL HEDEFLERİ VE KURUMSAL İŞLEYİŞİ

RECA (CARICOM, 2001b), CARICOM'un statüsünü, hedeflerini ve kurumsal işleyişini düzenleyen güncel hukuki metindir. İlgili antlaşmanın 1'inci maddesinde, Topluluk kelimesinin, 2'nci maddede belirtilen Karayipler Topluluğu anlamına geldiği ve CARICOM Tek Pazarını ve Ekonomisini içerdiği belirtilmektedir. RECA'nın 2'nci maddesi itibarıyla CARICOM, 1973 Chaguaramas Antlaşması'yla oluşturulan Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazarın halefidir. RECA'da CARICOM'un hukuki kişiliği bulunan bir örgüt olduğu ifade edilmektedir.

RECA'nın 6'ncı maddesinde, CARICOM'un hedefleri detaylandırılmaktadır. İlgili madde itibarıyla CARICOM:

- (a) Yaşam ve çalışma şartlarının iyileştirilmesini,
- (b) İşgücünün ve diğer üretim faktörlerinin tam kullanımını,
- (c) Hızlandırılmış, koordineli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve yakınlaşmanın (*convergence*) tesis edilmesini,
- (d) Üçüncü devletlerle ticari ve ekonomik ilişkilerin genişletilmesini,
- (e) Uluslararası rekabet seviyesinin geliştirilmesini,
- (f) Üretimin ve verimliliğin artırılmasına yönelik organizasyonun oluşturulmasını,
- (g) Üye devletlerin üçüncü devletler, devlet grupları ve diğer kuruluşlarla ilişkilerinde daha büyük bir ekonomik güç ve etkinlik elde etmesini,
- (h) Üye devletlerin dış ve [dış] ekonomi politikaları arasında koordinasyonun geliştirilmesini ve
- [i] Halklarının yararına yönelik ortak hizmet ve faaliyetlerin daha verimli işletilmesini,
- [ii] Halklar arasında daha fazla anlayışın/yakınlığın (*understanding*) geliştirilmesini ve halkların sosyal, kültürel ve teknolojik gelişiminin ilerletilmesini,

[iii] Sağlık, eğitim, ulaşım, telekomünikasyon gibi alanlarda faaliyetlerin yoğunlaştırılmasını içerecek şekilde

(i) İşlevsel iş birliğinin geliştirilmesini hedeflemektedir.

RECA'nın 6'ncı maddesinde belirtilen hedefler dikkate alındığında, CARICOM kurucu antlaşmasının çok sektörlü bir iş birliği süreci öngördüğü söylenebilir. RECA, ekonomik bütünleşme, dış politika koordinasyonu ve beşerî ve sosyal kalkınmaya ilişkin işlevsel iş birliği olmak üzere üç sütunlu bir devletler arası ortaklık tanzim etmektedir. Bu sütunlara ilaveten 2005 yılında CARICOM üyesi devletler, güvenlik sektörünü de bütünleşme sürecine dâhil etmeye karar vermiş ve güvenlik, 2007'de resmen CARICOM bünyesindeki iş birliği sütunlarına eklenmiştir (CARICOM IMPACS, 2013).

CARICOM'un kurumsal işleyişi bakımından RECA, yeni kurumların ihdasını ve karar alma usullerinde yeniliklerin yapılmasını beraberinde getirmekle birlikte, 1973 Chaguaramas Antlaşması'yla oluşturulan hükümetler arası işleyişi (Bkz. O'Brien, 2011: 638-642) büyük oranda korumuştur. RECA itibarıyla CARICOM, HBK ve Topluluk Bakanlar Konseyi (TBK) olmak üzere iki ana organdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, üye devletlerin hükümet başkanlarının katılımıyla toplanmaktadır ve örgütün en üst seviyedeki karar alma organıdır. Bu ana organda kararlar, RECA'da aksi düzenlenmedikçe, tüm üye devletlerin olumlu oyuyla alınmaktadır ve bu kararlar bağlayıcıdır.⁵ İkinci ana organ olan TBK, üye devletlerin bakan seviyesindeki temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu organ, diğer yetkileriyle beraber, HBK organınca saptanan politika öncelikleriyle uyumlu olmak kaydıyla, kurucu antlaşmada belirtilen iş birliği alanlarının gelişiminin sağlanmasına yönelik olarak, yine RECA'da aksi belirtilmedikçe, nitelikli çoğunlukla karar tesis edebilmektedir ve bu kararlar bağlayıcıdır. Bahsi geçen ana organlara ilaveten, CARICOM bünyesinde faaliyet gösteren ve özellikli politika alanlarıyla ilgilenen bakanlık konseyleri bulunmaktadır. Bu bakanlık konseyleri, CARICOM ana organlarının RECA'da kendilerine tevdi edilen görevleri ifa etmesine yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştur ve TBK için belirlenen karar alma

⁵ Bir oylamada çekimser kalmak, Topluluk üyesi devletlerin dörtte üçünün olumlu oyunun olması kaydıyla, karar almaya engel oluşturmamaktadır. Diğer bir ifadeyle bir oylamada çekimser kalma, üye devletlerin dörtte birini aşarsa karar alınamamaktadır.

usullerine uygun biçimde, kendi görev alanlarıyla ilgili bağlayıcı karar(lar) alabilmektedir (Yılmaz & Reçber, 2023: 73-74).

CARICOM, çok taraflı bir antlaşma yoluyla, üye devletler arasında bölgesel bütünleşmenin gerçekleştirilmesi hedefiyle ihdas edilmiş bir örgüttür. RECA itibarıyla karar alma yetkisiyle donatılmış CARICOM organlarının tesis edeceği kararlar, kurucu antlaşmada belirtilen hedeflerle ve düzenlenen politika alanlarıyla alâkalı olmak durumundadır. Başka bir deyişle CARICOM'un yetkili organlarının karar alma yetkisi, RECA'yla sınırlandırılmıştır. Söz konusu organların bağlayıcı kararlarının CARICOM üyesi devletlerin iç hukukunda uygulanabilirlik kabiliyetine sahip olması, bu devletlerin ek bir yasal tasarruf (kanun ve benzeri) yoluyla bu kararları iç hukuklarına aktarmalarını gerektirmektedir. Bu husus RECA'nın 240'ıncı maddesinin 1'inci paragrafında düzenlenmiştir. İlgili paragrafta, *"yetkili organların bu Antlaşma kapsamında alınan kararlarının, bu devletlerin vatandaşları için yasal olarak bağlayıcı haklar ve yükümlülükler oluşturmadan önce, üye devletlerin ilgili anayasal prosedürlerine tâbi olacağı"* ifade edilmektedir (Yılmaz & Reçber, 2023: 78). Bu bakımdan CARICOM'un yetkili organlarınca tesis edilen ve CARICOM hukukunun bir parçasını oluşturan kararların RECA'ya taraf devletlere uluslararası düzeyde yükümlülükler getirdiği fakat CARICOM'un ikincil mevzuatı ile üye devletlerin ulusal mevzuatı arasında bütünleşik (*integrated*) bir ilişkinin olmadığı ve CARICOM'un yetkili organlarının tesis ettiği bağlayıcı kararların üye devletlerin ülkesinde doğrudan uygulanabilir özellikte olmadığı ileri sürülebilir.

4. CARICOM VE KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMI REJİMİ

4.1. Kurucu Antlaşma Maddeleri

RECA'nın 3'üncü kısmı, iş kurma, hizmetler, sermaye ve Topluluk üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin dolaşımıyla ilgili düzenlemeler içermektedir. Çalışmada ele alınan konuyla bağlantılı olarak, RECA'nın bu kısmının iş kurma ve hizmet sunma hakkına ilişkin maddeleri, CARICOM Tek Pazarının ve Ekonomisinin oluşturulması hedefi bağlamında, kişilerin dolaşımını kolaylaştırmaya yöneliktir. Genel hatlarıyla belirtmek gerekirse, RECA'nın 3'üncü kısmında yer alan iş kurma ve hizmetlere dair düzenlemeler, CARICOM üyesi devletlere, bu devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin⁶ Topluluk

⁶ RECA'nın 32'nci maddesinde, üye devletler itibarıyla kimlerin bu Antlaşma'nın 3'üncü kısmı kapsamında yer alan haklardan yararlanacağı ve/veya sorumluklara muhatap olacağı belirtilmiştir. Bunlar, üye bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra üye devletlerin göç kanunları itibarıyla, bu devletlerin yerlisi kabul

coğrafyası boyunca iş kurma ve hizmet sunma haklarına yeni kısıtlamalar getirmeme ve var olan kısıtlamaları kaldırma yükümlülüğünü getirmektedir.

RECA'nın 3'üncü kısmında yer alan 45 ve 46'ncı maddeler, doğrudan kişilerin serbest dolaşımıyla alâkalıdır. 45'inci maddede CARICOM üyesi devletlerin, kendi vatandaşlarının Topluluk içerisinde serbest dolaşımı hedefinin gerçekleştirilmesine dair taahhütte bulunduğu yer almaktadır. RECA'nın 46'ncı maddesi, üye devletlerin vasıflı vatandaşlarının dolaşımıyla ilgidir. Bu maddede üye devletler, 45'inci maddede belirtilen serbest dolaşım hedefine ulaşılmasına yönelik ilk adım olarak, üniversite mezunlarına, medya çalışanlarına, sporculara, sanatkârlara ve müzisyenlere, kendi yetki alanları dâhilinde iş arama hakkı vermeyi kabul etmiştir. Bu hususta kişilerin, sayılan kategorilerdeki niteliklere sahip olup olmadığına ilişkin karar verme yetkisi, kabul eden devletlerin yetkili makamlarına verilmiştir. Ayrıca 46'ncı maddede üye devletlerin, bu maddedeki vasıfların/becerilerin (*skills*) dolaşımını kolaylaştırmaya ve yetki alanlarına seyahat eden Topluluk üyesi devletlerin vatandaşları için pasaport mecburiyeti uygulamasına son verilmesi, yetki alanlarında izinli/onaylı iş arayan Topluluk üyesi devletlerin vatandaşlarına çalışma izni zorunluluğunun kaldırılması, derecelerin sertifikalandırılması, denkliğin sağlanması ve kurumların akredite edilmesi için mekanizmaların oluşturulması ile sosyal güvenlik yardımlarının uyumlaştırılmasını ve devredilebilirliğinin tesis edilmesini içerecek şekilde, güçlük olmaksızın veya engel dayatılmaksızın, CARICOM üyesi devletlerin vatandaşlarının kendi yetki alanlarına girme ve yetki alanları dâhilinde hareketini sağlamaya yönelik olarak, gerekli yasal, idari ve prosedürel düzenlemeleri yapacağı ifade edilmiştir.

RECA'nın 46'ncı maddesi, belirtilen kategorilerdeki kişilerin, CARICOM üyesi devletlerin ülkelerinde iş arama ve serbest dolaşım hakkından yararlanmasına ilişkin düzenlemeler içermektedir. Bununla birlikte bu durum, üye devletlerin, kamu çıkarının gerektirdiği hâllerde, kişilerin hareket serbestliğini kısıtlama yetkisine halel getirmemektedir (Haynes, 2016: 60). İlgili maddede, RECA'daki hiçbir hükmün, CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin, üye devletlerin yetki alanlarına girmelerini

edilen veya bu devletlerin ülkesinde ikamet izni bulunan kişiler veya üye devletlerle böyle bir bağlantısı bulunan kişiler ile kazanç elde etmek için kurulması, kayıtlı bir ofisinin ve merkezi yönetiminin olması, kayda değer (*substantial*) bir faaliyette bulunması ve büyük ölçüde (bu maddede) belirtilen gerçek kişilerin sahibi olması ve bu kişiler tarafından etkin kontrol edilmesi kaydıyla, üye devletlerin ilgili kanunlarına göre tesis edilen şirketler ve diğer tüzel birimler olmaktadır.

ve bu yetki alanları içerisinde hareket etmelerini engelleyecek şekilde yorumlanamayacağı ifade edilmekle birlikte, bu durumun kamu çıkarının gerektirebileceği koşullara tâbi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 46'ncı maddenin uygulanmasının izlenmesi ve güvence altına alınması ile uygun olduğu ölçüde bu maddede belirtilen kategorilerinin genişletilmesi amacıyla, bu madde içerisinde yer alan düzenlemelerin HBK tarafından inceleme altında tutulacağı hususu düzenlenmiştir.

4.2. Diğer Düzenlemeler

RECA'nın yürürlüğe girmesi sonrasında, CARICOM bünyesinde kişilerin serbest dolaşımının içeriğinin genişletilmesine yönelik bir gündem belirlenmiştir. Bu bağlamda üye devletler, RECA'nın 46'ncı maddesinde belirtilen meslek kategorilerinin çeşitlendirilmesine dair kararlar tesis etmiştir. Bu hususta 27'nci HBK zirvesinde hemşireler ile öğretmenlerin (CARICOM, 2006), 18'inci ara HBK zirvesinde Karayipler Mesleki Yeterlilik⁷ derecesine sahip zanaatkârların (CARICOM, 2007a), 30'uncu HBK zirvesinde Karayipler Mesleki Yeterlilik veya denk bir yeterlilik derecesi bulunan ev işçilerinin/bakıcıların (*household domestics*)⁸ (CARICOM, 2009) ve 18'inci olağanüstü HBK toplantısında tarım işçileri ve özel güvenlik görevlilerinin (Office of the Prime Minister Republic of Trinidad and Tobago, 2018)⁹ RECA'nın 46'ncı maddesi kapsamında değerlendirilen meslek kategorileri içerisine alınmasına karar verilmiştir. Belirtilen kategorilerdeki ücretli çalışanlar, CARICOM'un bir üyesinin ülkesinde çalışmak isterse, uyruğunda bulunduğu devletin, ev sahibi devletin veya CARICOM'un üyesi başka bir devletin yetkili makamları tarafından verilen CARICOM Yeterlilik Sertifikası (CARICOM Skills Certificate) belgesini almalıdır (Barbados Accreditation Council, 2021: 4).¹⁰

RECA'nın yürürlüğe girmesi sonrasında, CARICOM'un bulunduğu coğrafyada kişilerin hareketliliğine yönelik diğer bir karar 2007'de tesis edilmiştir. Bu yıl

⁷ Karayipler Mesleki Yeterlilik derecesi, mesleki eğitim, değerlendirme ve sertifikalandırmaya dayalı bir yetkinliktir. Bu derece, ilgili alanlardaki meslek çalışanları, endüstri uzmanları ve işverenler tarafından belirlenen mesleki standartlara sahip kişilere verilmektedir (Caribbean Examinations Council, 2024).

⁸ 'Household domestic' ifadesi, daha sonra 'domestic worker' şeklinde değiştirilmiş ve hangi işlerle uğraşanların bu kategori kapsamında değerlendirileceği belirtilmiştir (CARICOM, 2022).

⁹ İlgili zirve sonrasında yayımlanan deklarasyonda, güzellik hizmeti çalışanlarının ve kuaförlerin de 46'ncı maddede sayılan kategorilere temin edilen haklardan yararlanması kabul edilmekle birlikte, sonraki zirvelerde bu meslek grupları dışarıda bırakılmıştır.

¹⁰ Söz konusu yeterlilik belgesinin orijin CARICOM üyesi devlet veya kabul eden devlet dışındaki başka bir CARICOM üyesi devlet tarafından verildiği durumlarda, belge sahibi kişinin kabul eden devletin ülkesinde süresiz ikamet izni elde edebilmesi için, ilgili yeterlilik belgesinin kabul eden devletin yetkili makamlarınca doğrulanması gerekmektedir (Caribbean Community Secretariat, 2024).

gerçekleştirilen 28'inci HBK toplantısında katılımcılar, Topluluk üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin serbest dolaşımına ilişkin taahhütlerini yinelemiş ve diğer üye devletlerin ülkelerine vardıklarında, bu kişilere otomatik olarak altı ay kalma izni verilmesi konusunda uzlaştıklarını belirtmiştir.¹¹ Ayrıca bu toplantıda katılımcılar, CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin ve katılımcı üye devletlerde yasal ikamet izni bulunan üçüncü devlet vatandaşlarının pasaport incelemesi olmaksızın seyahat edebilmesine imkân tanıyacak bir CARICOM seyahat kartı oluşturulması konusunda prensipte uzlaşmıştır (CARICOM, 2007b). HBK'nin 29'uncu zirvesinde katılımcılar, Topluluğun güvenliğine hanel gelmeksizin, CARICOM üyesi devletlerin vatandaşlarının ve bu devletlerin ülkelerinde yasal ikamet iznine sahip kişilerin, CARICOM bölgesi boyunca engelsiz seyahatini kolaylaştırmaya yönelik bir mekanizma olarak, CARICOM Seyahat Kartı (CARIPASS) uygulamasının en kısa sürede hayata geçirilmesi konusunda anlaşmıştır (CARICOM, 2008). HBK'nin 28 ve 29'uncu toplantılarında alınan kararlar kapsamında, CARIPASS Antlaşması, bu Antlaşma'nın CARICOM üyesi altı devlet tarafından imzalaması sonrasında, 2010 yılında yürürlüğe girmiştir.¹²

RECA'nın yürürlüğe girmesi ertesinde CARICOM coğrafyasında hareketliliklerin kolaylaştırılmasına yönelik diğer bir gelişme, Bağlı Haklara İlişkin Protokol'dür. Bu Protokol, RECA'nın 239'uncu maddesine istinaden düzenlenmiştir. 239'uncu madde, üye devletlerin çeşitli işlevsel alanlarla ilgili protokoller düzenleyeceğini belirtmektedir ve “*Topluluk içinde iş kurma, hizmet sunma ve sermaye dolaşımına bağlı haklar*”, bu maddede sayılan işlevsel alanlar dâhilinde yer almaktadır. Bu kapsamda iş kurma, hizmet sunma, sermaye dolaşımı ve vasıfların/becerilerin serbest dolaşımına ilişkin haklardan yararlanan CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin eşlerinin ve kendilerine bağımlı kişilerin yararlanacağı hakları düzenleyen ve bu hususta ileriye yönelik bir gündem belirleyen Bağlı Haklara İlişkin Protokol, 2018'de CARICOM üyesi devletler tarafından imzalanmaya başlamıştır (CARICOM, 2018). 2019 yılı itibarıyla bu Protokol'ün tüm üye devletler tarafından imza süreci tamamlanmıştır (CARICOM, 2019:

¹¹ Antigua ve Barbuda devleti, bu karara çekince koymuştur.

¹² CARIPASS Antlaşması'nda belirtildiği şekilde, CARIPASS, imzacı tarafların uluslararası sınırları boyunca daha hızlı ve verimli bir seyahatin gerçekleşebilmesi amacıyla imzacı taraflarca verilen bir seyahat kartıdır. Bu Antlaşma'nın 4'üncü maddesinde, tek bir bölgesel mekânın geliştirilmesine yönelik olarak, imzacı devletlerin, aralarındaki seyahatlere ilişkin CARIPASS'ı meşru bir bölgesel seyahat kartı şeklinde kabul edecekleri belirtilmiştir (CARICOM, 2010).

13).

5. CCJ VE KİŞİLERİN SERBEST DOLAŞIMI REJİMİ

5.1. CCJ'nin Yargı Yetkisi

2001 yılında Karayipler Adalet Divanı Kurucu Anlaşması (KADKA) (CARICOM, 2001a), CARICOM üyesi devletlerce imzalanmıştır. Bu Anlaşma'ya istinaden kurulan CCJ, Nisan 2005'te göreve başlamıştır. KADKA ve RECA, CCJ'nin yetkilerini belirleyen temel uluslararası hukuk metinleridir. Diğer yandan Divanın işleyişi, tüzel kişiliği ve yargıçların ayrıcalıkları, dokunulmazlıkları ve görev sürelerini düzenleyen çeşitli anlaşmalar ve protokoller de kabul edilmiştir (Berry, 2014: 384-385).

CCJ'nin özgün yargı yetkisi (*original jurisdiction*) ve temyiz yetkisi olmak üzere iki asli yetkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan Divanın özgün yargı yetkisi, RECA ve KADKA'da düzenlenmektedir ve RECA'nın yorumlanmasından ve/veya uygulanmasından doğabilecek uyuşmazlıkların çözümüne yöneliktir. KADKA'nın ilgili maddelerinde tanzim edilen Divanın temyiz yetkisi, KADKA'ya taraf ve Divanın bu yetkisini kabul eden CARICOM üyesi devletlerin ülkesinde görülen, medeni hukuk ve ceza hukukuyla alâkalı davalara ilişkindir (Divanın temyiz yetkisiyle ilgili olarak bkz. Bernard, 2009: 222-223; De Mestral, 2015: 64-70).

RECA'nın 211 ve KADKA'nın 12'nci maddelerinde düzenlenen ihtilaflı yargı yetkisi kapsamında, CCJ, KADKA'ya taraf devletler arasındaki uyuşmazlıklara, KADKA'ya taraf devletler ile CARICOM arasındaki uyuşmazlıklara, Doğu Karayipler Yüksek Mahkemesi de dâhil olmak üzere, KADKA'ya taraf devletlerin ulusal mahkemeleri tarafından gerçekleştirilecek başvurulara (*referrals*) ve RECA'nın uygulanması ve yorumlanmasıyla alâkalı (gerçek ve tüzel) kişilerce yapılacak müracaatlara ilişkin zorunlu ve münhasır yargı yetkisine sahiptir. Ayrıca Divan, RECA'nın 212 ve KADKA'nın 13'üncü maddeleri itibarıyla, RECA'nın yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili olarak, bir uzlaşmazlığa taraf üye devletlerin veya Topluluğun talebi doğrultusunda, danışma görüşü verme yetkisine sahiptir.

RECA'nın 221 ve KADKA'nın 22'nci maddeleri itibarıyla Divanın zorunlu yargı yetkisi dâhilinde tesis ettiği kararlar, Divan önünde görülen bir davadaki taraflar ve varsa müdahilleri için bağlayıcıdır. KADKA'nın 15'inci maddesinde belirtildiği üzere CARICOM üyesi devletler, Topluluk organları ve birimleri ve Divan kararlarının kendileri üzerinde

sonuçlar doğurduğu kişiler, Divanın tesis ettiği kararlara uymak durumundadır. Ayrıca bu Anlaşma'nın 26'ncı maddesinde, Divanın yargı yetkisini kullanarak aldığı kararların, imzacı tarafların ülkesindeki tüm mahkemeler ve makamlarca bir yüksek mahkeme kararı şeklinde uygulanmasının sağlanmasına yönelik olarak, imzacı tarafların, mevzuatın yürürlüğe sokulması dâhil olmak üzere, gerekli tüm çalışmaları yapma ve tamamlama konusunda uzlaştığı ifade edilmiştir. Divan kararlarının uygulanmasına dair bu husus, Divanın zgn yetkisine ilişkin 2021 tarihli Divan İ Tüzüğü'nde de teyit edilmiştir (Caribbean Court of Justice, 2021).

5.2. Shanique Myrie ve Barbados Davası

Jamaika devleti uyruğunda bulunan 22 yaşındaki Shanique Myrie, 14 Mart 2011 tarihinde Barbados'taki Grantley Adams Uluslararası Havaalanı'na gelmiş fakat Barbados devletinin ülkesine girişi, bu devletin yetkililerince reddedilmiştir. Myrie'nin ifadesine göre Barbados devletinin yetkililerince ülkeye girişinin reddedilmesinin nedeni kendisine söylenmemiş, havaalanındaki bir odada alikonulmuş ve ertesini gün vatandaşı olduğu Jamaika devletinin ülkesine geri gönderilmiştir. Bu gelişme sonrasında Myrie, Barbados aleyhine CCJ nezdinde başvuruda bulunmuştur. Divan, RECA'nın ilgili maddelerine istinaden, iddia sahibi Myrie'ye Divan önünde davacı olma özel iznini (special leave) vermiş ve yargılama sürecini başlatmıştır (Bu davayla ilgili bkz. Caribbean Court of Justice, 2012, 2013).

Davacı Myrie, RECA'nın 45'inci maddesi ve 2007'deki 28'inci HBK'de alınan karara dayanan serbest dolaşım hakkının ihlâl edildiğini, RECA'nın 7 ve 8'inci maddelerine aykırı biçimde, Jamaika uyruklu olması sebebiyle ayrımcılığa maruz kaldığını ve Barbados havaalanı görevlileri tarafından kendisine gerçekleştirilen muamelenin, temel haklarını ve özgürlüklerini ihlâl edici nitelikte olduğunu iddia etmiştir. Davacı tarafın iddialarına karşı Barbados devleti, 2007 HBK kararının RECA'nın 28'inci maddesinde düzenlendiği şekilde bir karar değil, yalnızca bir uzlaşma (*agreement*) olduğunu, 2007 HBK kararı bir karar şeklinde kabul edilse bile, Antigua ve Barbuda devletinin bu karara çekince koyması ve kararın oy birliğiyle alınmaması nedeniyle, söz konusu kararın zorunlu bir yasal hak sağlamadığını, 2007 HBK kararının RECA'nın 240'ıncı maddesinde belirtildiği şekilde Barbados devletinin anayasal prosedürlere tâbi tutulmadığını, kişilerin serbest dolaşım hakkının 2007 HBK kararına dayandırılması durumunda, g ve gümrük prosedrlерinin, RECA'nın 30'uncu maddesinin 2'nci paragrafına uygun biçimde, RECA'nın 3'üncü

kısımının işleyişinin dışında tutulan 'işlemler' olması sebebiyle, Barbados sınır yetkililerince serbest dolaşım hakkından yararlanmanın engellenmesinin veya bu hakkın uygulanmasını isteyen kişilere karşı yapıldığı iddia edilen muamelenin, RECA kapsamında hukuki açıdan değerlendirilemeyeceğini, Divan 2007 tarihli HBK kararının Topluluk üyesi devletlerin vatandaşları için üye devletlerin ülkesine giriş hakkı tanıdığı sonucuna varsa bile, bu hakkın mutlak veya kısıtlanamaz bir hak olmadığını ve RECA'nın 7 ve 8'inci maddelerinin ihlal edilmediğini ileri sürmüştür.

Bu çalışmanın esas konusu teşkil eden kişilerin serbest dolaşımı kapsamında, Divan, davacı taraf ile davalı tarafın ileri sürdüğü argümanlarla bağlantılı olarak, CARICOM hukukuyla ilgili yorumlarda bulunmuştur. Bu hususta CCJ, 2007 HBK kararının CARICOM hukuku içerisindeki yasal statüsüne ve bununla ilintili şekilde CARICOM hukuku ile üye devletlerin ulusal hukuku arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler yapmıştır. Divan, 2007 HBK kararının diğer CARICOM birimlerince yayımlanan belgelerde istikrarlı olarak bir karar şeklinde referans verildiğini ve bu karara Antigua ve Barbuda devletinin koymuş olduğu çekincenin veto anlamına gelmediğini belirtmiştir. Diğer yandan CCJ, bu kararın Barbados devletinin iç hukuku üzerindeki etkisi konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. Divan, uluslararası hukuk kurallarına ilişkin düalist bir tutum benimseyen devletler açısından, uluslararası bir antlaşma çerçevesinde tesis edilen kararların, bu devletlerin iç hukukunda uygulanabilir olması için, aracı bir işlemle iç hukuka aktarılmasının gerekli olabileceğini belirtmiştir. Nitekim Divan, CARICOM hukuku içerisinde bu hususun, RECA'nın 240'ıncı maddesinde düzenlendiğini vurgulamıştır. Fakat Divana göre CARICOM hukuku kapsamında, CARICOM'un yetkili organlarınca tesis edilen kararların üye devletlerin iç hukukuna aktarılması tasarrufu, Topluluk seviyesinde hakların ve sorumlulukların tevdi edilmesi bakımından zorunlu değildir ve CARICOM üyesi bir devletin, Topluluk seviyesinde alınan bir kararı iç hukukuna aktarmaması nedeniyle bu kararın geçersiz hâle gelmesi, CARICOM'u 2001 öncesi dönemdeki gönüllü bölgesel bütünleşme biçimine dönüştürecektir. Bu bağlamda Divan, RECA'nın ve bilhassa 2007 HBK kararının, Topluluk boyunca göç rejimiyle ilgili olarak, bu rejimin yasal niteliği açısından temel bir değişimi beraberinde getirdiğini ifade etmiştir.¹³

¹³ Divana göre RECA, bölgesel bütünleşmeyi hedefleyen çok taraflı bir antlaşmadır ve bu Antlaşma'yı imzalayan ve onaylayan devletler, bir topluluk oluşturma iradesini ortaya koymuştur. Ayrıca Divan, 'Devletler Topluluğu' fikri ve kavramının, kaçınılmaz şekilde yeni bir yasal düzenin şekillenmesini ve belirli alanlarda devletlerin egemenlik yetkilerinin sınırlandırılmasını gerektirdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda

CCJ, HBK'nin bahse konu olan 2007 tarihli kararında, CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilere sağlanan ülkeye giriş hakkının niteliği ve bu hakkın sınırlandırılmasına dair yorumlarda bulunmuştur. Divana göre Barbados devletinin 2007 HBK kararı Topluluk üyesi devletlerin vatandaşlarına ülkeye giriş hakkı verse bile, bu hakkın mutlak bir hak veya herhangi bir kısıtlamaya tâbi olmadığı iddiasının değerlendirilebilmesi, üye devletlerin ülkesine giriş hakkının içerik ve prosedür bakımından tetkikini gerektirmektedir. Bu konudan CCJ, özellikle olarak RECA'nın 45, 46, 225 ve 226'ncı maddelerini incelemiştir. Divan, bir üye devletin ülkesine giriş hakkının, Topluluk üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin serbest dolaşımının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Divana göre serbest dolaşım, RECA'nın 45'inci maddesinde zamana yayılarak gerçekleştirilmesi beklenen (*aspirational*) bir hedef biçiminde düzenlenmiş olmakla birlikte, üye devletlerin ülkesine giriş hakkı, RECA'nın çeşitli düzenlemelerinde somutlaştırılmıştır. Divan bu hususta, RECA'nın 46'ncı maddesini örnek göstermiş ve ayrıca iş kurma hakkı ve hizmet sunma hakkının Topluluk üyesi devletlerin vatandaşlarının dolaşım hakkından yararlanmasını gerektirdiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Divan, ilgili 2007 tarihli HBK kararını, Topluluğun hedefleri dâhilinde bulunan serbest dolaşımın geliştirilmesindeki adımlardan biri olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan CCJ, RECA'da düzenlenen veya RECA'ya istinaden tanzim edilen hakların, bu Antlaşma'nın 225 ve 226'ncı maddelerinde sayılan istisnalar kapsamında, üye devletlerce sınırlandırılabilirliğini veya kısıtlanabilirliğini belirtmiştir. Bu çerçevede bir üye devletin, istenmeyen¹⁴ veya ülkeye girişi kamu kaynaklarının kullanımında yük oluşturabilecek¹⁵ kişilerin¹⁶ ülkesine girişini reddetme hakkının, 2007 HBK kararı

Divana göre Topluluk hukuku ile üye devletlerin ulusal hukukunun normlarının uyumaması durumunda, Topluluk düzeyinde birincinin uygulanması gerekmektedir.

¹⁴ Divana göre istenmeme durumu, genel ahlakın korunması, kamu düzeninin ve güvenliğinin tesis edilmesi, can güvenliğinin ve sağlığın korunması gibi unsurlarla ilişkilidir. Bununla birlikte Divan, orantılılık ilkesi uyarınca, bu faktörlere dayalı kısıtlamalara ancak ilgili kişilerin toplumun temel çıkarlarından birini etkileyen gerçek, açık ve yeterince ciddi bir tehdit oluşturması halinde başvurulabileceğini ifade etmiştir.

¹⁵ Divan, bu durumun, genellikle giriş yapmak isteyen kişinin, yanında yeterli (nakit) para bulunması şeklinde anlaşıldığını belirtmiştir. Ancak Divan, ülkeye giriş yapmak isteyen kişinin yeterli maddi kaynağının olmamasının, bu kişinin mutlak suretle kamu kaynakları üzerinde yük olacağı anlamına gelmediğini ayrıca vurgulamıştır. Divana göre (2007 HBK kararı kapsamında) ülkeye giriş yapmak isteyen CARICOM üyesi devletlerin vatandaşları ister kendi kaynaklarını kullansın isterse de ev sahibi devletin kaynaklarından yararlansın en azından dönüş biletine/biletlerine sahip olduklarını ve finansal açıdan mümkün olan zamandan fazla kalmak istemediklerini, kabul eden devletin yetkili makamlarına ibraz etmelidir.

¹⁶ 28'inci HBK toplantısının taslak raporunda yer alan, CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilere sağlanan dolaşım hakkının bu devletlerin istenmeyen kişilerin girişini reddetme ve kişilerin kamu kaynaklarına yük olmasını önleme haklarına tâbi olduğu ifadesi, Divan tarafından dikkate alınmıştır. Taslak raporda belirtilen bu husus, toplantı sonrasında yayımlanan nihai bildirmede yer almamıştır.

bağlamında, kişilerin dolaşım serbestliğine getirilebilecek istisnalar veya kısıtlamalar şeklinde kabul edilebileceği, Divan tarafından ifade edilmiş ve Divan, bu kısıtlamaların içeriği hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Divana göre Topluluk üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin bir üye devletin ülkesine girişinin reddedilmesine mesnet oluşturan nedenler, serbest dolaşım hakkının haksız bir şekilde kısıtlanmasının engellenebilmesi amacıyla, çok dar ve katı bir şekilde yorumlanmalı ve bu hususta ret işlemine gerekçe oluşturan nedenlere dair kanıtlar, bu işlemi gerçekleştiren üye devlet tarafından ortaya konulmalıdır. Ayrıca Divan, ülkeye girişin üye devletlerce reddedilmesinin istisnai niteliği ve hesap verilebilirlik ilkesinin Topluluk hukukunun bir parçasını oluşturduğu üzerinde durarak, ret işleminin prosedürel açıdan belirli koşullara dayalı olması gerektiğini vurgulamış ve bu koşulları belirtmiştir.¹⁷

Divan, davacı ve davalı tarafın iddialarını detaylı bir şekilde değerlendirmiştir. Yargılama sonucunda Divan, RECA'nın 45'inci maddesinin ve kişilerin serbest dolaşımına ilişkin 2007 HBK kararının Barbados tarafından ihlâl edildiğine ve bu devletin, davacı Myrie'ye maddi ve manevi tazminat ödemesine karar vermiştir. Ayrıca Divan, Barbados'un davacı tarafın mahkeme masraflarını karşılamasına hükmetmiştir.

6. DEĞERLENDİRME

Yukarıda verilen bilgiler ve yapılması hedeflenen değerlendirmeler doğrultusunda, çalışmada 1950'lerin sonu itibarıyla somut gelişmelerin gözlemlenmeye başladığı Karayipler bütünleşme sürecinin gelişimi içerisinde ve 1973 yılında kurulan CARICOM bünyesinde, kişilerin serbest dolaşımının sağlanmasına dair girişimler ve CCJ'nin, Shanique Myrie ve Barbados davasında kişilerin serbest dolaşımıyla ilgili rejimin kimi normlarına getirdiği yorumlar belirtilmiştir. 1973 Chaguaramas Antlaşması'nda, CARICOM üyesi devletlerin vatandaşlarının Topluluk boyunca ekonomik işletmeler kurmasına ve bu işletmeleri idare etmesine yönelik kısıtlamaların kaldırılması ve hizmet sunmaya ilişkin tercihli muamelenin genişletilmesi gibi, hareketli bir Topluluk mekânı oluşturma amaçlı düzenlemeler olmakla birlikte, kişilerin dolaşım serbestliğinin

¹⁷ Divana göre ret işlemi gerçekleştiren CARICOM üyesi devlet, bu işleme muhatap olan kişiye, bu işlemin nedenini ve bu işleme karşı itiraz prosedürünü derhal ve yazılı olarak bildirmeli ve bu hususta etkin ve erişilebilir bir itiraz veya inceleme prosedürü temin etmelidir. Ayrıca ret işlemine muhatap olan kişiye, bu işlemin tesis edildiği CARICOM üyesi devletin ülkesinde, ret işlemiyle ilgili olarak bir avukata veya bu kişinin uyruğunda olduğu devletin konsolosluk görevlisine danışma ve aile üyelerinden biriyle iletişim kurma imkânı verilmelidir.

CARICOM bütünleşmesinin gündemine nispeten geç bir tarihte dâhil edildiği söylenebilir. Bütünleşme sürecinin derinleştirilmesi ve ortak pazarın ihdas edilmesi hedefi kapsamında kabul edilen 1989 Grand Anse Deklarasyonu ve WIC tarafından hazırlanan Eylem Zamanı başlıklı rapor, CARICOM bünyesinde kişilerin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi sürecinin hızlanması açısından önemli gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda, bölgesel düzeyde bütünleşik bir piyasa sisteminin tanziminin, CARICOM bütünleşmesinde kişilerin hareketliliğine ilişkin girişimlerin hızlandırılmasındaki belirleyici faktörler arasında yer aldığı ileri sürülebilir. Nitekim bu husus, RECA'da da vurgulanmıştır. Bu Antlaşma'nın giriş kısmında, 1973 Chaguaramas Antlaşması'na taraf devletlerin, tek pazar ve ekonomi oluşturulması yoluyla bölgesel ekonomik bütünleşmenin derinleştirilmesi vaatleri hatırlatılmış ve ekonomik girişimlerin optimal verimliliğinin, bilhassa teknolojinin, emeğin ve sermayenin sınırlandırılmamış hareketliliği dâhil olmak üzere, bölgedeki üretimin yapısal bütünleşmesini gerektirdiği belirtilmiştir. Diğer yandan, halklar arasında daha yakın ilişkiler kurulmasının CARICOM'un temel hedefleri arasında yer aldığı göz önüne alındığında, kişilerin hareketliliğinin kolaylaştırılmasının, bölge halkları arasında daha yakın kültürel ilişkiler kurulması ve böylece daha güçlü bir topluluk duygusunun geliştirilmesi amacına yönelik politika unsurlarından biri olduğu da söylenebilir. Öyle ki Myrie davasında CCJ, Topluluk boyunca seyahat önündeki engellerin seyreltilmesini, Karayipler bölgesi halklarının Topluluk kimliği şuurunu geliştirecek unsurlardan biri şeklinde değerlendirmiştir (Anderson, 2013: 8).

CARICOM bünyesinde kişilerin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesine ilişkin süreç, kademeli bir gelişim göstermiştir. CARICOM üyesi devletler, kişilerin serbest dolaşımını, öncelikle belirli vasıfları veya nitelikleri haiz kişilerin yararlanabileceği bir hak şeklinde bütünleşme sürecine dâhil etmiştir. Bu açıdan kişilerin dolaşım serbestliği, seçkin bir yaklaşımla, ayrıcalıklı grupların sahip olduğu bir hak biçiminde düzenlenmiş ve üye devletlerin vatandaşlarının büyük çoğunluğu, bu hakkın kapsamı dışında bırakılmıştır (Haynes, 2016: 59; O'Brien, 2015: 240). Esasında bu yaklaşım, RECA'da da tespit edilebilmektedir. RECA'nın 45'inci maddesinde üye devletlerin, Topluluk içerisinde kişilerin serbest dolaşımı hedefinin gerçekleştirilmesine dair taahhütte bulunduğu vurgulanmakla birlikte, serbest dolaşım hakkından yararlanma konusunda belirli meslek gruplarına ayrıcalık verilmiştir. Bu bağlamda CARICOM bütünleşmesinde kişilerin serbest dolaşımının, öncelikli olarak, *"iş arayan kişilerin dolaşımının nispeten kolaylaştırılması"*

(Morris, 2017: 268) anlamında, emeğin serbest dolaşımı çerçevesinde değerlendirildiği söylenebilir. Bununla birlikte RECA'nın 45'inci maddesine uygun biçimde, 2007'de düzenlenen HBK'de dolaşım serbestliğinin tüm CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilere sağlanan bir hak şeklinde ele alınması ve iş kurma, hizmet sunma, sermaye dolaşımı ve vasıfların/becerilerin serbest dolaşımına ilişkin haklardan yararlanan CARICOM üyesi devletlerin uyruğunda bulunan kişilerin eşlerinin ve kendilerine bağımlı kişilerin yararlanacağı hakları düzenleyen Bağlı Haklara İlişkin Protokol'ün tüm üye devletlerce imzalanması, emeğin serbest dolaşımının ötesinde, "kişilerin dolaşımının kolaylaştırılması" (Morris, 2017: 268) manasında, kişilerin serbest dolaşımıyla bağlantılı girişimler olarak kabul edilebilir.

CARICOM örgütü içerisinde kişilerin serbest dolaşımı, kurucu antlaşma ve bu kurucu antlaşmaya istinaden CARICOM'un yetkili organlarınca tesis edilen kararlar, kabul edilen protokoller ve imzalanan anlaşmalar vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. RECA'nın kişilerin serbest dolaşımıyla alakalı maddeleri, bu alanda gerekli yasal, idari ve prosedürel düzenlemeleri yapma sorumluluğunu CARICOM üyesi devletlere vermektedir. Üye devletler, uluslararası hukukun temel prensiplerden biri olan ahde vefa ilkesi (*pacta sunt servanda*) uyarınca, RECA'nın düzenlemeleriyle kendilerini hukuki açıdan bağlamıştır ve iyi niyetle bu Antlaşma'nın uygulanmasını sağlamalıdır.¹⁸ Bu bağlamda bu devletler, RECA'nın ilgili maddeleri itibarıyla, kişilerin serbest dolaşımına yönelik belirlenen hususlarda, ulusal düzeyde gerekli yasal, idari ve prosedürel uyumlaştırmaları yapmakla yükümlenmiştir. Diğer yandan CARICOM'un yetkili organlarının bu alanda tesis edilen kararlarının doğrudan uygulanma kabiliyetine sahip olmamaları nedeniyle üye devletlerin ulusal mevzuatında hukuki etki doğurması, söz konusu kararların üye devletlerin anayasal prosedürlerine uygun olarak ulusal mevzuata aktarılmasını gerektirmektedir. Bu husus, imzalanan protokoller ve anlaşmaların yürürlüğe girmesi açısından da belirtilebilir. Bu çerçevede, kişilerin serbest dolaşımına ilişkin bölgesel mevzuat ile üye devletlerin ulusal mevzuatı arasında ayrışmalar ve bölgesel mevzuatın tüm üye devletlerde yeknesak bir şekilde uygulanması açısından farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Öyle ki 2009'da CARICOM Sekreteryası tarafından

¹⁸ RECA'nın 9'uncu maddesinde üye devletlerin bu Antlaşma'dan veya Topluluk organları ve birimleri tarafından alınan kararlardan doğan sorumluluklarını yerine getirmek için gerekli tedbirleri alacağı, Topluluk hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacağı ve Topluluğun hedeflerinin yerine getirilmesine engel olabilecek eylemlerden kaçınacağı ifade edilmiştir.

hazırlanan CARICOM Tek Pazarı düzenlemelerinin uygulanmasına dair değerlendirme raporunda (O'Brien, 2015: 245-247) ve Uluslararası Göç Örgütü bünyesindeki Orta Amerika, Kuzey Amerika ve Karayipler Bölgesel Ofisi tarafından 2020'de yayımlanan ve Karayipler'de kişilerin serbest dolaşımının ekonomik ve güvenlik boyutunun ele alındığı raporda, kişilerin dolaşımıyla ilgili bölgesel mevzuat ile üye devletlerin ulusal mevzuatı arasında ayrışmaların ve üye devletlerin ülkelerinde uygulama farklılıklarının olduğu belirtilmiştir (Aragón & Mawby, 2020).

Kişilerin serbest dolaşımına dair bölgesel düzenlemelerin üye devletlerce uygulanmasındaki farklılıklar, CARICOM hukukunun kişilere getirdiği hakların bölgesel düzeyde tatbikinin sağlanması ve ayrıca bu hukuk normlarının yorumlanması yoluyla detaylandırılması ve açıklığa kavuşturulması açısından, uyuşmazlıkların çözümü konusunda yetkilendirilmiş daimî bir uluslararası mahkeme olan CCJ'yi, bahse konu olan örgütün kurumsal yapısı içerisinde önemli kılmaktadır. Şöyle ki CARICOM, üye devletler arasında bütünleşmeyi hedefleyen bir örgüttür. Bu örgütün kurucu antlaşması temelinde oluşturulan hukuk sisteminin uygulanması sürecinde uyuşmazlıkların ortaya çıkması olasıdır ve bu uyuşmazlıkların CARICOM hukukuna uygun bir biçimde çözümü, ilgili hukuk sisteminin etkinliğinin tesis edilmesi için gereklidir. Kurucu antlaşma ve bu kurucu antlaşmaya istinaden CARICOM'un yetkili organlarının tesis ettiği kararlardan oluşan CARICOM hukuku, bütünleşmenin olağan sonuçlarından biri olarak, gerçek ve tüzel kişilere birtakım haklar getirmekte ve duruma göre sorumluluklar yüklemektedir. Bu çerçevede, CARICOM hukukunun yorumlanması ve uygulanması nedeniyle meydana gelebilecek uyuşmazlıkların çözümüne dair zorunlu yargı yetkisi tevdi edilen ve gerçek ve tüzel kişilerin başvurabilecekleri bir yargısal çözüm mekanizması olan CCJ, bu hukuk sisteminin usulüne uygun bir şekilde uygulanmasının ve bu hukuk sistemine muhatap kişilerin kendilerine sağlanan haklardan yararlanmasının güvence altına alınması açısından bir işlevselliğe sahiptir. Diğer yandan CARICOM örgütünün kurumsal yapısı ve işleyişi büyük ölçüde üye devletlerin iradesine dayalıdır. CARICOM, Avrupa Birliği'nden (AB) farklı olarak, belirli alanlarda üye devletlerin egemenlik yetkilerinin devredildiği bir örgüt değildir. Ayrıca CARICOM bünyesinde, Avrupa Komisyonu¹⁹ benzeri, güçlü yürütme

¹⁹ Bilindiği üzere AB hukuku itibarıyla AB üyesi devletler, egemenlik yetkilerinin bir kısmını AB'ye devretmiştir. AB sisteminde yürütme organı görevini de yerine getiren Avrupa Komisyonu, AB hukuk düzeninin veya kurucu antlaşmaların 'bekçisi' (*gardienne des traités*) rolünü de üstlenmiştir. Bu haliyle Avrupa Komisyonu, AB hukukunun usulüne uygun bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını kendisine verilen yetkiler doğrultusunda denetlemektedir (Bkz. Reçber, 2018).

yetkileriyle donatılmış bir organ bulunmamaktadır (Bu hususta bir değerlendirme için bkz. Yılmaz & Reçber, 2023). Dolayısıyla CARICOM hukukunun uygulanmasında ve yorumlanmasında CCJ önemli bir organa dönüşmüş durumdadır. Bu bağlamda, Myrie davasında da görüldüğü üzere, CCJ, RECA ve KADKA'da düzenlenen özgün yargı yetkisi itibarıyla, kişilerin serbest dolaşımına ilişkin CARICOM hukuku düzenlemelerinin detaylandırılmasına ve bölgesel düzeyde uygulanmasına katkı sağlayan bir organ konumuna gelmektedir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada, Karayipler bütünleşmesinin gelişimi ve CARICOM'un temel hedefleri ve işleyişi dikkate alınarak, söz konusu örgüt bünyesindeki kişilerin dolaşımına dair rejimin içeriği ve özellikle olarak CCJ'nin bu rejimin normlarının gelişimine yönelik katkısı üzerinde durulmuştur. belirtildiği üzere 1973'te ihdas edilen CARICOM içerisinde kişilerin serbest dolaşımının tesis edilmesine ilişkin süreç, nispeten yavaş ve kademeli bir gelişim göstermiştir. CARICOM üyesi devletlerin, 1980'lerin sonuna doğru bu örgütün kurucu antlaşmasında ifade edilen ortak pazar hedefinin gerçekleştirilmesi amacıyla bütünleşme sürecine ivme kazandırmaya dönük bir gündem belirlemesi, kişilerin serbest dolaşımıyla ilgili girişimlerin hızlanmasını beraberinde getirmiştir. Ekonomik bütünleşmenin gerçekleştirilmesi amacının yanı sıra, kurucu antlaşma hedefleri göz önünde tutulduğunda, CARICOM üyesi devletlerin halkları arasında daha geniş bir coğrafi düzeyde topluluk oluşturma bilincinin geliştirilmesi beklentisinin de kişilerin serbest dolaşımının kolaylaştırılmasına yönelik girişimleri yönlendirdiği söylenebilir.

1973 Chaguaramas Antlaşması'nın tadili ve RECA'nın yürürlüğe girmesi, üye devletlere kişilerin serbest dolaşımıyla ilgili yeni yasal yükümlülükler getirmiş, ilerleyen dönemde hareketli bir Topluluk mekânı oluşturmaya yönelik olarak üye devletler tarafından kararlar alınmış ve bu hususta çeşitli protokoller ve anlaşmalar imza edilmiştir. CARICOM bütünleşmesi içerisinde kişilerin serbest dolaşımına dair çeşitli seviyelerde düzenleyici kurallar kabul edilmekle birlikte, bu alandaki ilerlemenin beklenen ölçüde gerçekleşmediği ve üye devletler arasında uygulama farklılıklarının olduğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında, CARICOM bütünleşmesine özgü sorunların belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Öyle ki 1973 Chaguaramas Antlaşması tadil edilmesine rağmen CARICOM, büyük ölçüde katılımcı devletlerin iradesine dayalı bir yapıda işlemektedir. Örgütün ana organlarından biri olan ve en üst seviyede karar almayla

yetkilendirilmiş bulunan HBK'de bağlayıcı karar tesis edilebilmesi için oy birliğinin öngörülmüş olması, kişilerin serbest dolaşım hakkının kapsamının genişletilmesi açısından tam bölgesel uyumun sağlanmasını gerektirmektedir. Bu hususla bağlantılı şekilde, Topluluk düzeyinde alınan bağlayıcı kararların üye devletlerin iç hukukuna aktarılması düzenlemesi de kişilerin serbest dolaşımına ilişkin kararların Topluluk boyunca yeknesak bir şekilde uygulanması açısından güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Üzerinde durulan bu meseleler hem genel kapsamda bütünleşme hukukunun hem de özellikle olarak CARICOM bünyesindeki kişilerin serbest dolaşımı rejiminin normlarının uygulanmasında CCJ'nin önemini ve rolünü artırmaktadır. Zorunlu yargı yetkisi ve gerçek ve tüzel kişilerin erişim hakkı, CCJ'nin, tesis ettiği kararlarla, üye devletlerin yetkili makamlarının Topluluk hukukuna uygun işlemlerde bulunması, kişilerin serbest dolaşımı düzenlemeleri dâhil olmak üzere, bu hukuk sistemindeki normların detaylandırılması ve açıklığa kavuşturulması ve kişilerin kendilerine sağlanan haklardan yararlanmasının yargısal güvence altına alınması açısından bir işlevsellik kazanmasını beraberinde getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Agreement Establishing the Caribbean Free Trade Association (1968). International Legal Materials, 7(5): 935-977. <http://doi.org/10.1017/S002078290005155X>.
- Anderson, J. W. (2013). Free Movement within CARICOM: Deconstructing Myrie v Barbados. Speech delivered at the OECS Bar Association, Erişim Adresi: https://ccj.org/wp-content/uploads/2021/03/Remarks-by-the-Honourable-Mr-Justice-Winston-Anderson-at-the-OECS-Bar-Association-Meeting_20131207.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Arag3n, E. & Mawby, B. (2020). Free Movement of Persons in the Caribbean: Economic and Security Dimensions. International Organization for Migration Regional Office for Central America, North America and the Caribbean, San Jos3, Erişim Adresi: <https://publications.iom.int/books/free-movement-caribbean-economic-and-security-dimensions>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Barbados Accreditation Council (2021). Guidelines of the Certificate of Recognition of CARICOM Skills Qualification. Erişim Adresi: <https://bac.gov.bb/wp-content/uploads/2021/05/Certificate-of-Recognition-of-CARICOM-Skills-Qualification-Guidelines-Booklet.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Bernard, D. P. (2009). The Caribbean Court of Justice: A New Judicial Experience. International Journal of Legal Information, 37(2): 219-238. <http://doi.org/10.1017/s0731126500005229>.
- Berry, D. S. (2014). Caribbean Integration Law. Oxford: Oxford University.
- Blouet, O. M. (2007). The Contemporary Caribbean: History, Life and Culture since 1945. London: Reaktion Books.
- Caribbean Community Secretariat (2024), Get Qualified. Erişim Adresi: <https://www.csmeonline.org/en/get-qualified/item/106-get-qualified/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Caribbean Court of Justice (2012). CCJ Application No OA 002 of 2012 Between Shanique Myrie and Barbados, [2012] CCJ 3 (OJ). Erişim Adresi: https://ccj.org/wp-content/uploads/2023/03/2012_CCJ_3_OJ.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Caribbean Court of Justice (2013). CCJ Application No. OA 002 of 2012 Between Shanique Myrie and the State of Barbados and the State of Jamaica, [2013] CCJ 3 (OJ). Erişim Adresi: <https://www.ccj.org/wp-content/uploads/2021/02/2013-CCJ-3-OJ.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Caribbean Court of Justice (2021). Caribbean Court of Justice Original Jurisdiction Rules 2021. <https://ccj.org/wp-content/uploads/2022/12/Caribbean-Court-of-Justice-Original-Jurisdiction-Rules-2021.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2024).
- Caribbean Examinations Council, (2024). CVQ. Erişim Adresi: <https://www.cxc.org/examinations/cvq/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- CARICOM (1989). Grand Anse Declaration and Work Programme for the Advancement of the Integration Movement. July 1989, Grand Anse, Grenada, Erişim Adresi: <https://caricom.org/grand-anse-declaration-and-work-programme-for-the-advancement-of-the-integration-movement-july-1989-grand-anse-grenada/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- CARICOM (1990). Communiqu3 Issued at the Conclusion of the Eleventh Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 31 July-02 August 1990, Kingston, Jamaica, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-eleventh-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-31-july-02-august-1990-kingston-jamaica/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (1995). Communiqué Issued at the Conclusion of the Sixteenth Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 4-7 July 1995, Georgetown, Guyana, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-sixteenth-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-4-7-july-1995-georgetown-guyana/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (1999). Communiqué Issued at the Conclusion of the Seventh Special Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 26-27 October 1999, Chaguaramas, Trinidad and Tobago, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-seventh-special-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-caricom-26-27-october-1999-chaguaramas-trinidad-and-to/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2001a). Agreement Establishing the Caribbean Court of Justice. Erişim Adresi: <https://caricom.org/treaties/agreement-establishing-the-caribbean-court-of-justice-ccj/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2001b). Revised Treaty of Chaguaramas Establishing the Caribbean Community Including the CARICOM Single Market and Economy. Erişim Adresi: <https://caricom.org/treaties/revise-treaty-of-chaguaramas-establishing-the-caricom-including-csme/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2006). Communiqué Issued at the Conclusion of the Twenty-Seventh Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 3-6 July 2006, Bird Rock, St. Kitts and Nevis, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-twenty-seventh-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-caricom-3-6-july-2006-bird-rock-st-kitts-and-nevis-2/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2007a). Communiqué Issued at the Conclusion of the Eighteenth Inter-Sessional Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 12-14 February 2007, Kingstown, St. Vincent and The Grenadines, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-eighteenth-inter-sessional-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-caricom-12-14-february-2007-kingstown-st-vincent/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2007b). Communiqué Issued at the Conclusion of the Twenty-Eighth Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 1-4 July 2007, Needham's Point, Barbados, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-twenty-eighth-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-caricom-1-4-july-2007-needhams-point-barbados/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2008). Communiqué Issued at the Conclusion of the Twenty-Ninth Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 1-4 July 2008, Bolans, Antigua and Barbuda, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-twenty-ninth-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-caricom-1-4-july-2008-bolans-antigua-and-barbuda/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2009). Communiqué Issued at the Conclusion of the Thirtieth Regular Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 2-5 July 2009, Georgetown, Guyana, Erişim Adresi: <https://caricom.org/communique-issued-at-the-conclusion-of-the-thirtieth-regular-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-the-caribbean-community-2-5-july-2009-georgetown-guyana/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2010). CARICOM Travel Card (CARIPASS) Treaty. Erişim Adresi: <https://caricom.org/treaties/caricom-travel-card-caripass-treaty/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

CARICOM (2018). Protocol on Contingent Rights. Erişim Adresi: <https://caricom.org/treaties/protocol-on-contingent-rights/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

- CARICOM (2019). Thirtieth Inter-Sessional Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community Decisions. 26-27 February 2019, Basseterre, St. Kitts and Nevis, Erişim Adresi: <https://caricom.org/wp-content/uploads/DECISIONS-30-IS-HGC-FEB-2019.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- CARICOM (2022). Decisions of the Forty-Third Regular Meeting of the Conference of Heads of Government of the Caribbean Community. 3-5 July 2022, Paramaribo, Suriname, Erişim Adresi: <https://caricom.org/wp-content/uploads/Decisions-43-HGC-Jul-2022.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- CARICOM IMPACS (2013). CARICOM Crime and Security Strategy 2013: Securing the region, adopted at The Twenty-Fourth Inter-Sessional Meeting of the Conference of Heads of Government of CARICOM. 18-19 February 2013, Erişim Adresi: Port-au-Prince, Republic of Haiti, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/210844.pdf>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Cresswell, T. (2006). *On The Move: Mobility in the Modern Western World*. Abingdon: Routledge.
- Cross, J. E. (2020). Hassle-Free Travel: Myrie V. Barbados and Freedom of Movement in CARICOM. *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 8(2): 536-578. Erişim Adresi: <https://elibrary.law.psu.edu/jlia/vol8/iss2/7/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- De Mestral, C.M. A. (2015). The Constitutional Functions of the Caribbean Court of Justice. *McGill Journal of Dispute Resolution*, 1(2), 43-75. Erişim Adresi: <https://mjdrrdm.ca/articles/volume-1/i12/the-constitutional-functions-of-the-caribbean-court-of-justice/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Fawcett, L. (1995). Regionalism in Historical Perspective. In L. Fawcett, & A. Hurrell (Eds.), *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order* (ss. 9-36). Oxford: Oxford University.
- Girvan, N. (2012). Caribbean Community: The Elusive Quest for Economic Integration. K. O. Hall (Ed.), *The Pertinence of CARICOM in the 21st Century: Some Perspectives* (ss. 132-157). Indiana: Trafford.
- Haynes, J. (2016). The Right to Free Movement of Persons in Caribbean Community (CARICOM) Law: Towards 'Juridification'? *Journal of Human Rights in the Commonwealth*. 2(2): 57-81. <https://doi.org/10.14296/jhrc.v2i2.2259>.
- International Training Centre of the ILO (1996). CARICOM Agreement on Social Security. Erişim Adresi: https://training.itcilo.org/actrav_cdrom1/english/global/blokit/carisoc.htm#THE%20CONTRACTING, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Jessen, A. & Rodríguez, E. (1999). The Caribbean Community: Facing the Challenges of Regional and Global Integration. IDB-INTAL, Occasional Paper 2, January 1999, Erişim Adresi: <https://publications.iadb.org/en/publication/10893/caribbean-community-facing-challenges-regional-and-global-integration>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Morris, F. (2017). Introduction of Free Movement of People in the Caribbean. S. Nita, A. Pécout, P. de Lombaerde, P. de Guchteneire, K. Neyts, & J. Gartland (eds.), *Migration, Free Movement and Regional Integration* (ss. 263-284). UNESCO and UNU-CRIS, Paris.
- O'Brien, D. (2011). CARICOM: Regional Integration in a Post-Colonial World. *European Law Journal*, 17(5): 630-648. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2011.00570.x>.
- O'Brien, D. (2015). The Right of Free Movement within CARICOM: A Step Towards Caribbean "Citizenship"? Lessons from the European Union. *Legal Issues of Economic Integration*, 42(3): 233-256. <https://doi.org/10.54648/leie2015015>.
- Office of the Prime Minister Republic of Trinidad and Tobago (2018). St Ann's Declaration on CSME, 05 December 2018. Erişim Adresi: <https://www.opm.gov.tt/st-anns-declaration-on-csme/>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

- Özdal, B. & Tutan, E. V. (2021). Temel Kavramlar Olgular ve Kuramlar, B. Özdal (ed.), Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye (ss. 3-76). Bursa: Dora Yayınları.
- Reçber, K. (2018). Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri. 3. Baskı, Bursa: Dora.
- Sánchez, S. I. (2015). Free Movement of Persons and Regional International Organisations. R. Plender (Ed.), Issues in International Migration Law (ss. 223-260), Leiden: Brill.
- SICE-OAS (1973). The Treaty of Chaguaramas. Erişim Adresi: http://www.sice.oas.org/Trade/CCME/Chaguaramastreaty_e.pdf, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- SICE-OAS (2024). Legal Framework of Integration of CARICOM, Erişim Adresi: http://www.sice.oas.org/caricom/instmt_e.asp, Erişim Tarihi: 20.07.2024.
- Torpey, J. (2000). The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State. Cambridge: Cambridge University.
- West Indian Commission (1993). Time for Action: Report of the West Indian Commission, 2nd Press, Jamaica: University of the West Indies.
- Yılmaz, S.; Reçber, K. (2023). Karayipler Topluluğu: Hükümetler Arası İş Birliği Yoluyla Bölgesel Bütünleşme Arayışı. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(1), 61-85. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iausos/issue/75457/1190262>, Erişim Tarihi: 20.07.2024.

INTEROBJECTIVITY FOR HARMONIOUS COEXISTENCE*

Canberk YURT¹

Received Date (Başvuru Tarihi): 28/03/2023

Accepted Date (Kabul Tarihi): 11/11/2024

Published Date (Yayın Tarihi): 30/12/2024

ABSTRACT

Keywords

Object-oriented Ontology
Anthropocentrism
Ecocentrism
Ecology
Interobjectivity

The concept of culture has been formed through the conjectural superiority of humans over nature. Following anthropocentrism, humans have imposed humanly meanings into every object around them, whether they are tangible or intangible, and perceived them through their limited and directed cognition. Because of the manipulation of human interpretation, objects have been suspended from their essence. Humankind has ignored the natural interaction among objects and their own identity as presences. The notion of living in harmony with cultural and natural objects has been lost. This research criticizes anthropocentrism by analyzing the concepts like ecocentrism, effective altruism and interobjectivity. With this study, the interaction among humans, the positioning of culture and the notion of ecology have been evaluated from the object-oriented ecocentrism mindset. As a result, an alternative vision has been proposed for activating the harmonious coexistence of presences and interobjective structure among them.

AHENKLİ BİRLİKTE VAROLUŞ İÇİN NESNELERARASILIK

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Nesne yönelimli ontoloji
İnsan merkezcilik
Eko-merkezcilik
Ekoloji
Nesnelerarasılık

Kültür kavramı, insanın doğaya varsayımsal üstünlüğü üzerinden şekillenmiştir. İnsan merkezçiliği takiben, insanlar çevrelerindeki somut veya soyut her nesneye insani anlamlar yüklediler ve onları sınırlı ve yönlendirilmiş bilişsel kapasiteleri aracılığıyla algılamışlardır. İnsan yorumunun manipülasyonu nedeniyle nesnel özlerinden uzaklaştırılmıştır. İnsanoğlu, nesnel arasındaki doğal etkileşimi ve nesnel birer varlık olarak kendi kimliğini görmezden gelmiştir. Kültürel ve doğal nesnelere uyum içinde yaşama anlayışı kaybolmuştur. Bu araştırma eko-merkezcilik, etkili özgecilik ve nesnelarasılık gibi kavramları analiz ederek insanmerkezçiliği eleştirmektedir. Bu çalışma ile insanlar arasındaki etkileşim, kültürün konumlandırılması ve ekoloji kavramı nesne yönelimli eko-merkezcilik zihniyetinden değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, mevcudiyetlerin ahenkli birlikte varoluşları ve aralarındaki nesnel yapıyı harekete geçirmek için alternatif bir vizyon önerilmiştir.

Citation: Yurt, C. (2024), Interobjectivity For Harmonious Coexistence, ARHUSS, (2024), 7(2): 87-103.

*This study has been partially presented at the 14th 4T International Design and Design History Symposium.

¹Öğr.Gör., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, canberkyurt@iyte.edu.tr

1. INTRODUCTION

The view of a bay, over a cliff, through some tree branches that obstruct the vision, the tickling sound of falling water drops over some leaves to the ground, the comforting smell of wet soil, dozens of different types of timid warbles of birds, the light show of fireflies around the bushes, floating albatrosses over the smooth sea, the aesthetic harmony of randomly shaped islands, the dissipating dance of peaceful clouds, curvy lines of the shoreline and poetically swinging abstract forms that shape landscape are existing in harmony. And, the interrupting image of a cargo ship, the disturbing noise of traffic jams that block birds' singing, grey smoke clusters from factories that interfere with white clouds, disordered residents and buildings that are created with Cartesian geometry, complex electric poles that do obviously not belong to the environment, a fire that destroys the beauty of the wise forest are ruining the ecological harmony.

Each entity, each presence in the universe, has been re-evaluated by human vision, even before the era that they existed when humans have not existed. This effort of re-evaluation and definition through a singular perspective is named culture. Culture is an unnatural value creation system that is consisted of offering alternative ideas and visions about the dynamics of the ecosystem. It is a collective programming of the human mind (Hofstede, 1994) by the interpretations transferred from previous generations to following generations (Avruch, 1998). These interpretations can be formed under knowledge, tenets, art, ethics, law, habits, and such as parts of some value systems (Tylor, 1871) that are going to be transmitted through some tangible and intangible reflections while enlarging through the contributions of each generation (Kroeber & Kluckhohn, 1952). The reflections can be perceived through the visions, value systems, beliefs, common acceptances, and mutual actions of a particular group of humans (Matsumoto, 1996). Plus, as a transgenerational concept, culture is the product of these actions, which are the fundamentals of future human development decisions (Adler, 1997).

Humankind has been creating culture through the timeline by manipulating all living and non-living presences with limited cognitive abilities. All these catastrophic manipulations over the ecosystem are for just the advantage of one species (Albert, 2007). The destruction of the ecosystem is the consequence of human development, which is named civilization. Opposing the main aim of creating civilized societies through culture (Spencer-Oatey, 2008), the real-life outcomes have been proving the misleading results of

culture by disregarding non-human entities. For the sake of civilization, all tangible and intangible presences are the toys of the culture (Harari, 2014).

However, this problematic vision through the manipulation of basic symbolic forms (Zerzan, 1994) is also being used for misunderstood or misdefined entities. As a result of that, the limited cognition of humanity has tried to fill these gaps through the superior attitude of humanity by ignoring some natural values of the ecosystem. This mentality has occurred as anthropocentrism throughout the civilization of humanity.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Anthropocentrism: A Vision for Homemade Manipulative Culture

Since the existence of humankind, the world has been changed through an alternative vision (Harari, 2014). This vision has a self-prioritized and clustered ego-centric mindset that eventually eliminates the holistic and circular goodness (Naess, 1988) and the order of ecognosis (Morton, 2016).

Anthropocentrism is the answer to this definition. The word 'anthropocentrism' comes from the union of two words. Etymologically, the term 'ánthrōpos', which refers to the human being, and 'kéntron' from Ancient Greek, defines the centrisism of humankind as anthropocentrism (Jones, 2003), which is the vision that emphasizes human beings are the most important entity in the universe. Anthropocentrism is defined by Merriam-Webster dictionary (2021) as the interpretation or consideration of the world in terms of human values and experiences. It is a hierarchically structured vision that ignores and patronizes non-human entities, natural processes and non-human tangible and intangible value chains by prioritizing cultural values and artificial systems.

With the constant dominance of humankind, this anthropocentric mindset has gained more privilege that even started to ignore other presences' natural rights and benefits. We are now experiencing the wicked consequences caused by the Neolithic grey temporalities (Morton, 2019) and the preferred period of the monocultural anthropocentric era. As a result, embracing an anthropocentric vision has caused some environmental, economic, cultural and social disorders (Norton, 1994) that constantly harm all living and non-living creatures and the ecosystem that consists of these presences (Iyer, 1999). The politics, social systems, nation-based ambitions and capital

concerns have caused non-sustainable relations among all systems (Albert, 2007). Briefly, through civilization, humanity chose culture over nature (Zerzan, 1994).

The main dynamics of anthropocentrism are about the manipulation of the existing harmony. Of course, some of the negative outcomes of human actions are unintentional; however, in the long run, the irresponsibility of humans to the whole ecosystem and the ignorance of non-human entities causes unsolvable and unsustainable, ecological problems. For instance, one of the most significant realizations of humans' choice of culture over nature is the Agricultural Revolution. Through the Agricultural Revolution, humanity has shifted the direction of civilization and changed the ecosystem's ongoing order and balance (Morton, 2016). With the emergence of sedentary lifestyles and the decreasing food sources against the increasing population, agricultural production has been increased through some developed methods and common experiences. Parallel to agricultural development, the average quality of life improved, the lifespan was extended, and the human population increased dramatically compared with hunter-gatherer societies. Following the increasing population and the need for food, humans cut down forests and turned them into farmlands and residential territories. Humanity has accelerated scientific research and innovative processes to compete with other groups of people and reach superiority and dominance over other presences (Diamond, 1987). Also, the integration of agrilogistics caused more environmental problems like; unsustainable transportation of goods, incompatible food production by crossbreeding over climates, drought, hunger and poverty through economic manipulations, and so on (Morton, 2016). In the long term, the direct and indirect consequences of agriculture have disrupted ecological balance and degraded the ecosystem by neglecting non-human entities. Over time, this process of re-evaluation has led to a transformation of the ecosystem and shifted the conception of the world from home for all presences towards a human-centric and anthropocentric habitat.

The manipulation of humanity is the bundle of conscious and subconscious efforts for changing everything's meaning through human interpretations (Harman, 2018). To perceive and understand the surroundings, natural phenomena, and systems that are hard to internalize, humans choose to reify for defining something over another defined object through their limited cognitions (Morton, 2013). In the process of agriculture, growth is the keyword for human civilization rather than development. Through the

growth, the anthropocentric mentality has directed humans to civilize for their own benefit. Utilitarianism has become the primary common consideration for humanity (Zerzan, 1994). Anthropocentrism has enabled scientific explorations and technological advancements by prioritizing humanity's utility and maximum profit. That is why, through the timeline, none of the scientific developments could have been capable enough to explain the origins of life and the absolute ecosystem of the universe. The biased scientific explanations also served humankind and prioritized the superiority of humans (Harman, 2017). From this problematic utilitarian vision, humans shaped the ecosystem through some anthropomorphic objects and concepts, as parallel to the development of culture (Garcia, 2014). As a result of these sensory manipulations of anthropomorphic human-made objects, the destruction of the ecosystem becomes perceivable. It is the most desperate way of being aware of the preponderance of culture over nature.

Contrary to the common anthropocentric vision of humanity, an alternative centric vision is being created, which is ecocentrism. Rather than prioritizing one kind's benefits, ecocentrism provides a better understanding and mentality to perceive and maintain a more harmonious ecosystem. Over the common vision of ecocentrism, some evaluations have been made from the perspective of object-oriented ontology.

2.2. From Naturecentrism to Object Oriented Ecocentrism

In consideration of analyzing ecocentrism, it is crucial to understand the etymological roots of ecology. The word 'ecology' is generated by the conjunction of two words: 'oikos' and 'logos'. Unlike the general sense of the direct link between ecology and nature, oikos refers to concepts like 'house', 'home' and 'domicile' (Morton, 2016). So, ecology can be considered 'the study of the common living environment'. When considering the etymological roots, ecology represents a holistic point of view to define habitatus. At first, this definition creates a plausible sense of why ecology directly links with the natural environment (Morton, 2013). However, because of the anthropocentric mentality of humans, there is a problematic gap between these two concepts that break the equation. Humans have to surpass the ethical dilemma of what humans are going to be and what humans are supposed to be for the continuity of the ecosystem (Fry, 2019) to fill the problematic gap.

For detecting the gap between ecology and nature, it is critical to evaluate the concept of ecocentrism – which is a response to the anthropocentric vision. Contrary to

anthropocentric approaches (Shoreman-Ouimet & Kopnina, 2016), ecocentric approaches accept the importance of all living forms and objects to the use-value accorded to nature in other ecological perspectives (Eckersley, 1992). The basic premise driving the ecocentric philosophy is that the value of the nonhuman world is independent of its utility to the human world, as the nonhuman world is valuable for its goodness (Naess, 1988). According to Rowe (1994), ecocentrism is a misperception of the understanding that assumes all materiality is for humankind. It starts with the acceptance of the idea that 'the extinction of humankind is not equal to the apocalypse' (Moynihan, 2020). Ecocentrism activates absolute ethical norms that concern about the ecosphere (Rowe, 1994) and prioritizes the equalized conditions of ecognosis (Morton, 1996). To activate this ethical point of view, ecocentrism tries to go beyond humanism and biocentrism (Frim, 2017) and consider non-living objects by accepting them as the other entities of the ecosystem (Rowe, 1994). Through that understanding, more than considering other living creatures' sake, ecocentrism also values non-living presences because of their inevitable roles in ecological togetherness.

Unfortunately, even if the ecocentrism mentality goes beyond biocentrism, it could not be able to go beyond the nature-centric vision, so far. In the nature-centric vision, all living and non-living entities are singular ecosystem members. However, the interactions among these presences are discarded (Harman, 2017). Naturecentrism ignores the earlier stages of a dynamic presence, the raw materials that transform into different objects or the mutuality among organisms. However, the interrelational harmonious togetherness of living and non-living and tangible and intangible presences in the ecosystem could be analyzed through unseen and unperceivable bonds and functionings rather than their sole existences (Morton, 2016).

Object-Oriented Ontology comes up with the idea of the essence of ecology (Morton, 2013). The essence of ecology is not just directly related to nature and habitatus. The concept of ecology is the holistic system that enables each presence to survive in harmony. The essence is much farther away than the humanly embodied or conceptualized presences (Morton, 2016). All entities in the ecosystem are connected through some mesh structures and define interrelational processes through the nodes and imperceptible intersectional value clusters (Harman, 2017). These nodes are more characteristic, identical and vital than what they connect. They create the main aspects of

interobjectivity. Also, the mesh structure of objects is more than the nodes. The conceptual spaces between nodes create permeability, which is ignored by human vision. With the ignorance of permeable objects, the manipulation of human cognition shaped the ecological contexts into cultural productions (Harman, 2018). At this point, the misconception of ecocentrism happens. Through the limited cognitive abilities of humans and the grounded mentality of anthropocentrism, humans directly link the concept of ecology with the concept of nature (Eckersley, 1992). So, as they degrade ecocentrism to nature-centrism.

For instance, humans propose some solutions to sustain the ecosystem and solve unsustainable problematic processes, which are defined by the anthropocentric view. However, these solutions are not different enough from the other artificial objects made to fit the ecosystem. Humankind tries to sustain without absolute environmental consciousness and without having enough idea about what to sustain or what is supposed to be sustained (Morton, 2013). Ecological consciousness is just limited by the borders of human mental abilities.

From an anthropocentric – even from a nature-centric point of view, all entities in the ecosystem are just like one of the gears in a complex mechanism. Each gear has a function and duty in order to operate the mechanism. The orderly and designed togetherness of those gears provides a well-functioning system. However, a gear, solely, does not have enough importance if it is not integrated into the mechanism. On the other hand, if the mechanism does not work, the instant value of the whole decreases. A common phrase explains this anthropocentric mentality; ‘The whole is *greater* than the sum of its parts’. This ontic mindset engenders biased and undesirable outcomes, which result from the privileging of a specific kind.

Unlike anthropocentrism, from the object-oriented perspective, ‘The whole is *lesser* than the sum of its parts’ (Harman, 2018). Because, while creating a whole, the sole value and immanent data of a singular entity are being disregarded through the manipulation of humans. Humans think that each part of the whole is replaceable with another same-functioning part. However, from an object-oriented perspective, because of the interobjectivity among parts, creating whole disregards the singular existence of parts and decreases their importance in the whole. Also, another problematic issue about this human-centric vision is that humans assume that they have a superior right to organize

the ecology and manage the whole ecosystem. As a result of considering all living and non-living presences are the servants of humanity (Zerzan, 1994), self-centered humanity seeks to dominate the ecosystem, decide about the future of other presences and manipulate them for human benefit through the operation of complex mechanisms. This superior utilitarian perspective can even be observed in humans' nature-centric vision. In order to save the planet from unsustainable outcomes or prevent a species from extinction, the nature-centric vision serves for humanity to prove its dominance and absolute monarchy over other presences in the ecosystem. Humanity claims itself as an absolute authority and a final decision-maker for determining the future of non-human species. With limited mental abilities, humans try to help other species and create a positive impact on ongoing processes (MacAskill, 2019). Unfortunately, the ongoing problems, unsustainable processes, and dysfunctional ecological solutions prove that anthropocentrism and nature-centrism are not sufficient and efficient enough to maintain harmonious coexistence among all presences in the whole ecosystem.

That is why it is crucial to define a new alternative ecocentric vision that embraces whole presences and their interrelational togetherness. It is possible by eliminating human superiority and prioritizing ecological egalitarianism. By considering interobjectivity between presences and relating the interactions through the mesh structures, absolute harmony could be analyzed in the ecosystem. The optimization of balanced common benefits among presences could be only achieved through simulating the interobjectivity of each interrelational cybernetics between entities (Pangaro, 1996). For reaching those goals, activating object-oriented ecocentrism rather than nature-based ecocentrism is crucial. Object-oriented ecocentrism is the possible answer to tolerate conflicting notions and deficits of anthropocentrism and nature-based ecocentrism. From the perspective of object-oriented ecocentrism, the methodology of interobjectivity could be defined to reach harmonious coexistence.

3. DISCUSSION

3.1. Towards Harmonious Coexistence

In the footsteps of anthropocentrism and nature-based ecocentrism, humans try to maintain justice and absolute harmony by activating benevolent behaviors and devoted attitudes. As a result of these endeavors, humans assume that they obtain useful solutions that create remarkable differences in non-human presences' lives. However, this "self-

superior, ego-centric” approach is not capable of obtaining absolute equality and sustainable mechanisms in the ecosystem. The way of interaction with and the level of interference in the ecological processes is the problematic issue from the human perspective. Does the way of reaching the absolute ecocentric vision rely on creating a considered vision about helping non-human entities let them survive better than before? Is it about asking questions to determine the most effective ways to benefit others (MacAskill, 2019)? How can a human or the whole humanity decide what is the best thing to do, individually or collectively (Singer, 2015)? Through these ethical considerations, is it possible to find out the common vision to cover altruism for the whole (Parfit, 1984); or by ignoring some of the presences in a particular altruist action, is it still going to be an anthropocentric interference that puts another brick on the pile of injustice?

As humans, we reify (Harman, 2017), define and classify objects by grouping their comparable and common specifications with other objects defined again by human cognitive abilities. Objects are correlated with the bundle of qualities embodied between pre-defined borders (Hume, 1973). However, this bundle of qualities may misrepresent an object’s actual context and content. That is why defining these qualities as an apple is how to manipulate that object. Also, ignoring the interactive mesh structure (Harman, 2017) and cybernetic communicational network systems (Pangaro, 1996) between objects creates a misconception about the essence of an object. Defining objects without reducing their value makes them free (Morton, 2013). Giving objects their essential and existential qualities without putting them into some molds is the starting point to defining interobjectivity (Harman, 2017). The interaction among all entities could be defined by giving autonomous attributions, and interobjective relations could be characterized through the equalization of these entities (Morton, 2013). Desisting self-superiority is the critical factor for humans to integrate themselves into the interobjective ecosystem of entities. The possibility of reaching object-oriented ecocentrism may be reached by changing anthropocentric and nature-based ecocentric vision into interobjectivity vision.

As following Derek Parfit’s (1984) self-defeating vision, reaching interobjectivity among all living and non-living presences is possible by reducing human interference to the natural interactions and loops. The perspective of ignoring self-existence and widening impersonality (Parfit, 1984) can provide an inactive stance across each entity in the whole ecosystem. However, even though self-defeating and effective altruism

approaches have directed mentalities and are capable of creating a good impact on numerous presences and ecological mechanisms, they do not have enough holistic approaches to ensure harmonious coexistence and ecological egalitarianism. Without obtaining a holistic and sustainable coexistence methodology, it is not possible to reach absolute self-defeating, altruism, and ethical and harmonious ecological mechanisms. Instead, the interobjective approach is about operating an even more passive existence than the idea of 'zero negatives, more positive human impact' of effective altruism mentality (Singer, 2015). Object-Oriented Interobjectivity is possible by creating a humbler approach than optimizing goodness.

There are two requirements for reaching absolute interobjectivity to maintain the harmonious coexistence of all presences:

a. Conscious retreat

The conscious retreat is a quiescent human approach to interspecies interaction systems that promote ecological egalitarianism. In order to tolerate the catastrophes humanity has caused through civilization and recover the damage that has been given to the ecosystem, humankind has to retreat from the focus points of the ecological mechanisms. Decentralization of humankind from the focal point of humans and non-humans will offer possibilities to reach co-existence (Puig de la Bellacasa, 2017). Minimizing human interference in the ecological mechanisms could maintain harmony and equality across the presences. The dysfunctional and unsustainable human-caused catastrophes could be neutralized with the contribution of resilient and self-healing aspects of ecological mechanisms.

Even this withdrawal of humankind through object-oriented ecocentric positioning is a passive process in the first place, it is a conscious intervention, and it requires some regenerative actions. With the emergence of the total conscious retreat of humans, the balance across presences will be changed into an alternative harmonious atmosphere from the human-dominant ecosystem. Some unexpected problems would occur through this change because of the gradually evolving ecological equilibrium. Eventually, error suppression previsions have to be made to prevent these problems. According to this precautionary analysis, some actions have to be planned and applied by following the ongoing changes in the ecosystem. Also, this analysis and action plan

outcomes will guide the whole humanity to follow through this complex retreat process in harmony and balance.

As a result of this gradually occurring process, with the help of a well-designed cybernetic dialogue system (Balint & Pangaro, 2017), there will be some palpable and imperceptible outcomes that provide feedback and signs of change. In consideration of imperceptible outcomes, there will be no direct references to the sensible qualities of existing presences. Instead, there will be comparable data about the changing outcomes through contextual togethernesses with other minor mechanisms or presences. This comparable data will enable us to evaluate the abstruse impacts of the chained reactions in the ecosystem. It is possible to perceive the change with the human senses through palpable outcomes. The change in the morphological level and the reflections of the prevailing egalitarian, ecological form language could be perceived directly. By recovering the tangible manipulations on the ecosystem because of anthropomorphism (Garcia, 2014), a harmonious sensible ecosystem could be maintained.

However, while recovering and regenerating the ecosystem by conscious retreat and object-oriented ecocentric positioning of humankind, a crucial turning point is sustaining the instantly balanced and harmonious coexistence. To sustain these gradually improving harmonious mechanisms, some self-steering methodology has to be generated synchronously. As the past has its own futurity (Morton, 2019), the contextualization of particular periods of change needs constant updates and adaptational responses. For that, interobjective collaboration has been defined as a second requirement to reach absolute harmonious coexistence.

b. Interobjective collaboration

Parallel to the conscious retreat of humanity, interobjective collaboration is defined to enrich and perpetuate the equilibrium of the ecosystem as a complementary process. It mostly concentrates on the interobjectivity of presences and the possible balanced connection between new value clusters. Following the gradually changing newnesses through the conscious retreat of humankind, naturally defined ecological interactions and object-oriented mesh structures have to be activated to sustain and improve the inner mechanisms in the ecosystem.

For reaching this aim, the critical nodes in the mesh structures interobjectivity network have to be defined. The nodes as intersections of the network define the crucial

interaction among presences. Unlikely anthropocentric perspective, these nods will be defined as mutual existence centers for interacting presences. Defining the presences that create these nods by considering their interrelational aspects and not undermining or overmining them into human cognition (Harman, 2018) enables preventing misconceptions and fitting objects into molds. Also, defining mutual togethernesses of the presences that create nods as their characteristics ensures the shared values through intersections. Also, these nods can be considered safety lock systems in the interobjective collaboration system. The presences interacting with each other and connected through nods will be signed as the stakeholders of a collaborative process in action. Each group of presence can define interrelational inner structures to define sub-systems. This sub-system will behave as another presence to make a safe collaboration sustain itself. Through this chained reaction, each sub-system and each presence that creates them will be connected with the others to create a harmonious collective ecosystem. To ensure the sustainability of the interobjective collaboration system, each nod will be sealed by natural interdependence. Because of the need for collaboration to survive, each presence in each nod will be dependent on the mutual partner. As a result, the possible manipulation of humans in the system will be prevented by the self-regulating safety mechanism of the ecosystem. This collaborative interdependence will ensure collective coexistence harmoniously.

From the perspective of non-human presences - whether they are living or non-living presences - the interobjectivity could be defined, and the ecological mechanisms function naturally by the laws of the ecosystem. However, the integration of humankind as a conscious species has to be a regulatory control mechanism to prevent anthropocentric manipulations. Again, because of being one of the most successfully evolved species at the consciousness level, humans - or their capable technological advancements have to organise the interobjective interactions between each pulsing mechanism that humans are interfering with. Humans' cultural productions and technical possibilities could be reconsidered and redesigned to serve to construct the interobjectivity simulation.

For instance, non-biased strategy creation could be possible when considering artificial intelligence technology. For eliminating the anthropocentric manipulation possibilities to the harmonious and coexistable ecosystem, artificial general intelligence

and artificial consciousness may provide non-prioritized ecological dynamics. Through simulating the mesh structured network among the presences and defining the roles and the critical points of the natural interactions by artificial intelligence, interobjectivity could be conceptualised. Through this conceptualization, the mutual relation between entities could be defined by guaranteeing the optimum profit of the whole ecosystem. Through this collaborative togetherness, each network creates its own inevitable interaction that will shape the collaborative rules and regulations of the harmonious and coexistable ecosystem. Also, an uncommitted controller could track the harmonious ecosystem's constant motion.

On the other hand, strategize an egalitarian, ecological system with a current human-dominant common worldview. With limited human cognition, it is not possible to perceive absolute harmonious coexistence in action. So, the assumption about AI-based interobjectivity and many more assumptions like this could be inefficient to strategise the inexperienced ecological theory. For that, the conscious retreat movement may inspire and inform humankind to have absolute ecological awareness and sensitivity. From that point, related strategies and approaches to the interobjective ecosystem could be designed more precisely. But still, no matter what is the most appropriate way to bring interobjective collaboration to life, its outcomes will provide mutual togethernesses among all living and non-living presences.

As a result of successfully applied interobjectivity by following the methodologies of two requirements, the absolute equilibrium could be achieved. Ecological contexture will be maintained rather than the reification of objects and the choice of activating the interobjective evaluation mentality. Embracing the exact aspects and functionings of objects, by the definition of interrelational bonds with other presences, will enable humans to perceive and internalize the holistic and inclusive common world vision. All presences will be regarded with their sole values and immanent data to be sure about the collaborative capabilities. Besides, object-oriented ecocentrism will be the key factor to digesting the idea that ecology is more than nature and the parts are more than the whole. Through the leadership of well-understood mesh structures between presences, equality across the ecosystem will be achieved by integrating a more sustainable concept than effective altruism. Rather than anthropocentric utilitarianism, absolute mutual and collective utility across the ecosystem will be maintained. Without prioritizing any

species, ethical, harmonious coexistence could be reached with the guidance of interobjectivity.

4. CONCLUSION

Through civilization, the anthropocentric vision of humanity and the reflections of manipulative culture has caused the current catastrophic problems and broken ecological harmony. Contrary to the ecocentric approach, monocentric human dominant strategies have ended with some hierarchical and biased outcomes that strengthen one species' superiority over other living and non-living entities. As a result of common activities of anthropocentrism, the ecology breaks down and turns into an unsustainable ecosystem.

As a response to this dysfunctional order and in the light of object-oriented ecocentrism, the vision of interobjectivity provides an alternative approach by considering each object's priorities without prioritizing them hierarchically. By defining some interlinked relations between objects - covering all living and non-living entities - there is a possibility of activating harmonious systematics that considers any particle in the ecosystem. For reaching absolute interobjectivity, there are two main requirements to be achieved. The first requirement is the conscious retreat of humankind. Eliminating existential anxiety and human ambitions is one possible key to reaching the interobjective harmony of the "oikos". Reducing human interference in ecological loops and retreat as a conscious activity will be both retroactive compensation and regenerative trigger factors for interobjective harmony. Following the first requirement, the second requirement is activating interobjective collaboration among all entities to ensure the common benefits in inner loops under the common ecosystem. By starting the interobjective collaboration, it is possible to optimize harmonious interpretation levels of objects and reach non-hierarchical, non-prioritized and non-manipulative interrelationships among harmonious loops in the ecosystem.

By applying these two requirements as recovery and regeneration tools, the aim of reaching better functioning sustainable loops in the newly regenerated ecosystem is achievable. In order to maintain the harmonic coexistence of all objects in the ecosystem, the steps of absolute interobjectivity are critical. In further studies, some research could be conducted from the perspectives of object-oriented ontology and absolute interobjectivity to determine possible improvement points of existing efforts to reach harmonious coexistence. Through the outcomes of these further studies, it is possible to

extend two requirements and their pathways in detail for the implementation level. Also, with the help of some case studies in the future, it is feasible to figure out some concrete conclusions to ground the theory of interobjectivity for harmonic coexistence.

ARHUSS

REFERENCES

- Adler, N. (1997). *International Dimensions of Organizational Behavior*. 3rd ed. Ohio: South-Western College Publishing.
- Albert, M. (2007). *Practical Utopia: Strategies for a Desirable Society*. PM Press.
- Avruch, K. (1998). *Culture and Conflict Resolution*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.
- Balint, T. and Pangaro, P. (2017). Design Space for Space Design: Dialogs Through Boundary Objects at the Intersections of Art, Design, Science, and Engineering. *Acta Astronautica*, 134, 41-53.
- Diamond, J. (1987). Agriculture: The Worst Mistake in the History of the Human Race. *Discovery Magazine*. pp. 64–66
- Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*. SUNY Press, Albany, NY.
- Fry, T. (2019). Starting at the End: A Journey in Time. *Journal of Futures Studies*, 23(4), 159–164. Retrieved March 14, 2022, from <https://jfsdigital.org/wp-content/uploads/2019/06/18-Fry-Starting-at-the-End.pdf>
- Garcia, T. (2014). *Form and Object*. Edinburg University Press Ltd.
- Harari, Y. N. (2014). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Vintage.
- Harman, G. (2017). *Object-Oriented Ontology: A New Theory of Everything*. Pelican Random House.
- Harman, G. (2018). *Speculative Realism: An Introduction*. Polity Press.
- Hofstede, G. (1994). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London: Harper Collins Business.
- Hume, D. (1978). *Treatise of human nature* (L. A. Selby-Bigge, Ed.; 2nd ed.). Oxford University Press.
- Iyer, G. R. (1999). Business, consumers and sustainable living in an interconnected world: A multilateral ecocentric approach. *Journal of Business Ethics*, 20, 273-288. <https://doi.org/10.1023/A:1006095304996>
- Jones, D. (2003). [1917] In Peter, R., James, H., & Jane, S. (eds.). *English Pronouncing Dictionary*. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 978-3-12-539683-8.
- Kroeber, A. L. and Kluckhorn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Peabody Museum, Cambridge, MA, 181.
- Frim, L. (2017). Humanism, Biocentrism, and the Problem of Justification. *Ethics, Policy & Environment*. 20(3): 243–246. <https://doi.org/10.1080/21550085.2017.1374008>
- Macaskill, W. (2019). The Definition of Effective Altruism. In Greaves, H., & Pummer, T. (eds.). *Effective Altruism: Philosophical Issues*. Engaging philosophy. Oxford; New York: Oxford University Press. pp. 10–28. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198841364.003.0001>
- Matsumoto, D. (1996). *Culture and Psychology*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Merriam-Webster (2021). *Anthropocentric*. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved January 6, 2021, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/anthropocentric>
- Morton, T. (2013). *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press.
- Morton, T. (2016). *Dark Ecology: For a Logic of Future Coexistence*. Columbia University Press

- Morton, T. (2019). You Never Know How the Past Will Turn Out. *Journal of Futures Studies*. 23(4): 97–100. [https://doi.org/10.6531/JFS.201906_23\(4\).0009](https://doi.org/10.6531/JFS.201906_23(4).0009)
- Moynihan, T. (2020). Existential risk and human extinction: An intellectual history, *Futures*, 116, <https://doi.org/10.1016/j.futures.2019.102495>
- Naess, A. (1988). *Deep Ecology and Ultimate Premises, Society and Nature*. 1, 108–119.
- Norton, B. (1994). Environmentalism and Political Theory: Toward an ecocentric approach. *Ecological Economics*, 10(3), 266-267. [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(94\)90114-7](https://doi.org/10.1016/0921-8009(94)90114-7)
- Pangaro, P. (1996). *Cybernetics and conversation. Communication and Anti-communication*. Retrieved March 9, 2007.
- Parfit, D. (1984). *Reasons and Persons*. Oxford University Press. ISBN13: 9780198249085
- Puig de La Bellacasa, M. (2017). *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds*. University of Minnesota Press.
- Rowe, S. J. (1994). Ecocentrism: the Chord that Harmonizes Humans and Earth. *The Trumpeter*, 11(2): 106-107.
- Shoreman-Ouimet, E., Kopnina, H. (2016). *Culture and Conservation: Beyond Anthropocentrism*. Oxon: Routledge. pp. 8–9. ISBN 9781315858630.
- Singer, P. (2015). *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism Is Changing Ideas About Living Ethically*. Castle lectures in ethics, politics, and economics. New Haven: Yale University Press. ISBN 9780300180275.
- Spencer-Oatey, H. (2008). *Culturally Speaking. Culture, Communication and Politeness Theory*. 2nd edition. London: Continuum.
- Tylor, E. (1871). *Primitive Culture: Research into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom*. New York: J. P. Putnam's Sons.
- Zerzan, J. (1994). *Future Primitive and Other Essays*. Autonomedia.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM BAĞLAMINDA YAŞAM TARZININ
DAVRANIŞSAL ROL ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ*

Şükran KARACA¹

Yusuf ÖCEL²

Received Date (Başvuru Tarihi): 06/10/2024

Accepted Date (Kabul Tarihi): 18/12/2024

Published Date (Yayın Tarihi): 30/12/2024

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilir Turizm
Yaşam Tarzı
Davranışsal Rol

Turizm faaliyetleri her geçen gün çevre üzerinde daha fazla olumsuz etkilere neden olmaktadır. Bu olumsuz etkileri azaltmak için turizm faaliyetlerine katılan tüm paydaşların sürdürülebilir davranışlarda bulunması gerekmektedir. Özellikle insanların benimsedikleri yaşam tarzları çevreyi ve gelecek nesillerin sürdürülebilirliğini doğrudan etkilemektedir. Ortaya çıkan bu olumsuzluklar çevre dışında sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda da etkisini göstermektedir. Bu noktada çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizm bağlamında yaşam tarzının davranışsal rol üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, davranışsal rolün katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Bu kapsamda elde edilen 305 veri üzerinden analizler yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda; yenilikçilerin çevresel ve sosyal rol, düşününlerin çevresel, kültürel ve ekonomik rol, inananların çevresel rol, yapıcıların ise çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal rol üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda davranışsal rolün katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim ve mesleklerine göre farklılık gösterdiği gelire göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ilgili paydaşlara sürdürülebilir turizmin gelişimine yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

EXAMINING THE IMPACT OF LIFESTYLE ON BEHAVIORAL ROLE IN THE CONTEXT OF
SUSTAINABLE TOURISM

ABSTRACT

Keywords

Sustainable Tourism
Lifestyle
Behavioral Role

Tourism activities cause more and more negative effects on the environment every passing day. In order to reduce these negative effects, all stakeholders participating in tourism activities must exhibit sustainable behaviors. In particular, the lifestyles adopted by people directly affect the environment and the sustainability of future generations. These emerging negativities also show their effects in social, economic and cultural areas other than the environment. At this point, the aim of the study is to examine the effect of lifestyle on the behavioral role in the context of sustainable tourism. Another aim of the study is to determine whether the behavioral role differs according to the demographic characteristics of the participants. In this context, analyses were conducted on 305 data obtained. As a result of the analysis, it was concluded that innovators have a positive effect on environmental and social roles, thinkers have a positive effect on environmental, cultural and economic roles, believers have a positive effect on environmental roles, and doers have a positive effect on environmental, cultural, economic and social roles. At the same time, it was determined that the behavioral role differed according to the gender, marital status, age, education and profession of the participants, but did not show a significant difference according to income. In line with the results obtained, various suggestions for the development of sustainable tourism were presented to the relevant stakeholders.

Citation: Karaca, Ş. & Yusuf, Ö. (2024), Sürdürülebilir Turizm Bağlamında Yaşam Tarzının Davranışsal Rol Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, ARHUSS, (2024), 7(2): 104-124.

*Bu çalışmanın bir kısmı 4. Bilsel International Truva Scientific Researches and Innovation Congress'te bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, sukrankaraca@gmail.com

² Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, yusufocel@duzce.edu.tr

1. GİRİŞ

Küresel iklim değişikliği çevreye giderek daha fazla zarar vermekte ve bu durum insanlığın karşılaştığı en endişe verici sorunlardan biri olarak ifade edilmektedir (Bouman vd., 2020). Hem işletmeler hem de bireyler bu sorunlarla başa çıkabilmek için farkındalıklarını artıracak, sürdürülebilirliğin önemine yönelik davranışsal roller üstlenmelidirler. Bireyin kişiliği, deneyimler ve sosyo-kültürel çevre ile geliştiğinden sürdürülebilirliğe ilişkin yaşam tarzı farkındalığın küçük yaşlarda oluşması ve yetişkinlikte de temel ilkelerden biri olmaya devam etmesi gerekmektedir (Otto vd., 2014; Soydan & Samur 2017). Yaşamın ilk yıllarında, aile ve eğitim sistemi çevresel duyarlılığın oluşumunda önemli bir rol oynamakta ve bireyin çevre sorunlarına karşı hangi davranışı benimseyeceğini etkilemektedir. Bireylerin çevre dostu davranışları ve çevreye yönelik bir yaşam tarzını benimsemesi durumunda ise toplumların sürdürülebilir kalkınması sağlanmaktadır (Shutaleva vd., 2022). Dolayısıyla sürdürülebilir turizmi etkileyen en önemli unsurlardan birisi yaşam tarzıdır (Rakic & Rakic, 2015).

Yaşam tarzı, genel olarak bireyin kişiliği ile çevresi arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir (Kotler & Keller, 2006). Bir kişinin yaşam tarzı, çevresiyle etkileşimindeki faaliyetleri, ilgi alanları ve görüşleri aracılığıyla yansıyan yaşam örüntüsünü göstermektedir. Çevreye duyarlı bir yaşam tarzı ise; doğal kaynakları korumak için sorumlu bir şekilde yaşamak anlamına gelmekte ve geri dönüşüm, ekolojik ürünler satın alma, çevre dostu ulaşım araçlarını kullanma, bisiklet kullanımı, su ve elektrik tasarrufu gibi basit ama etkili günlük eylemleri içermektedir (Maranzano vd., 2021).

İnsanların yaşam tarzının tüketim davranışlarına etkisi işletmeler için her zaman önemli bir konu olmuştur. Çünkü işletmeler her gün farklı davranış, duygu ve tutumlara sahip farklı tipte insanlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Farklı yaşam tarzlarına sahip insanlar çalışma alışkanlıkları, zaman ve paralarını farklı faaliyetlere harcamak gibi ortak ilgi alanlarına göre farklı gruplara ayrılmaktadırlar (Ahmed vd., 2015). Farklı gruplarda yer alan insanların farklı bakış açılarına sahip olmasından dolayı evrensel sürdürülebilir bir yaşam tarzı yoktur (Laurett vd., 2019) ve bu bireylerin sürdürülebilir turizme katkı konusunda sergiledikleri roller de değişebilmektedir. Bu roller ise, sürdürülebilir turizme katkı sağlayan tüm paydaşların aynı hedefler için çalışması ve sorumluluklarını yerine getirmesini içeren çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal davranışları içermektedir (Francis vd., 2019; Baltacı, 2020).

Yerli ve yabancı literatüre bakıldığında yaşam tarzı konusu genellikle yeni ürün sunumu, marka tercihi, satın alma karar süreçlerindeki roller, sürdürülebilir tüketim (Lin; 2002; Shao; 2002; Erciş vd., 2007; Özgül, 2010; Karaca, 2018) gibi konularda ele alınmıştır. Fakat VALS ölçeği kullanılarak insanların davranışsal rollerini inceleyen bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının davranışsal rol üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Sürdürülebilirliğin toplumun temel taşlarından biri olması ve yaşam tarzı, kişilik, değer yapıları, tüketici davranışları gibi konuların sürdürülebilir turizmin oluşumuna katkı sağlamasından dolayı bu çalışmanın sonuçlarının ilgili literatüre ve turizm paydaşlarına fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sürdürülebilirlik; kaynaklara saygı duyan, gelecekteki kaynak ihtiyaçlarını azaltmadan veya tehlikeye atmadan üretkenliğini koruyan bir sistemdir (Gupta vd., 2018; Gupta & Racherla, 2018). Sürdürülebilirlik sadece alışveriş davranışlarında ortaya çıkmamakta hükümetlerin, işletmelerin ve son tüketicilerin (bireyler ve haneler) görüşlerini ve yaşam tarzlarını da yansıtmaktadır (Sun vd., 2021). Yaşam tarzı; insanların nasıl yaşadığı, parasını ve zamanını nasıl kullandığını gösteren aktiviteleri, ilgi alanlarını ve alışkanlıklarını yansıtmaktadır (Zahra & Anoraga, 2021). Pulungan ve Hastina'ya (2018) göre; yaşam tarzını oluşturan ana faktörler demografik ve psikografik faktörler olarak ikiye ayrılabilir. Demografik faktörler eğitim düzeyi, yaş, gelir düzeyi ve cinsiyete dayanırken psikografik faktörler tüketici özelliklerine dayanmaktadır. Chicago Üniversitesi'nden Dr. William, araştırmacıların geçmişte pazarı bölümlere ayırmak için genellikle cinsiyet, yaş, gelir, eğitim gibi demografik değişkenleri kullandığını ancak böyle bir ayırım yapıldığında tüketicinin karakterini tanımlamanın, tüketicinin içsel arzularını ve ihtiyaçlarını anlamamanın zor olduğunu belirtmiştir. Yaşam tarzı göstergeleri, tüketicilerin davranışlarını demografik değişkenlerden daha doğru bir şekilde açıklamaktadır (Ma, 2004). Dolayısıyla insanların yaşam tarzı ve davranışları sürdürülebilir tüketimi ve sürdürülebilir turizmi etkileyen en temel unsurlardır (Esposti vd., 2021).

Sürdürülebilirliğin çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere dört boyutu vardır. *Çevresel sürdürülebilirlik*, canlı organizmaların yaşadıkları ve hava, su, toprak ve diğer çevresel kaynaklara bağımlı oldukları ekosistemlere olan bağlantılarının bir

sistemidir. Ayrıca canlıların sosyo-ekonomik durumuyla da yakından bağlantılıdır. Çünkü kaynaklar için temel sağlayan sürdürülebilir bir üretken çevre olmadan sürdürülebilir bir topluma sahip olmak zordur (Khan vd., 2021). *Kültürel sürdürülebilirlik*, sürdürülebilirlik ilkeleriyle tutarlı bir şekilde kültürel mirasın ve geleneklerin korunması ve devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Bu, kültürel alanların, eserlerin ve uygulamaların korunmasının yanı sıra kültürel bilgi ve becerilerin sürdürülmesini de içermektedir (Fusté-Forné & Nguyen, 2018). *Ekonomik sürdürülebilirlik*; çevreye, doğal kaynaklara ve gelecek nesillere büyük saygı göstererek ekonomik büyümeyi hedefleyen geniş bir karar alma ilkeleri ve iş uygulamaları kümesine dayanmaktadır (Kosmopoulos, 2024). *Sosyal sürdürülebilirlik*, her vatandaşın toplumda aktif olarak yer alma hakkını temel bir unsur olarak içerir ve temel unsurlardan biri toplumların sosyal uyumuna olan bağlılığı, sosyal dışlanma ve ayrımcılığa karşı koyma ve vatandaşların kamu işlerine katılımını teşvik etme ihtiyacıdır (Omann & Spangenberg, 2002).

İnsanların benimsedikleri yaşam tarzları sürdürülebilirlik için önemli bir ön koşuldur ve sosyal, ekonomik ve çevresel açılardan kalkınma için zemin hazırlamaktadır (Farhud, 2017). Ayazlar ve Ayazlar (2016) tarafından yapılan çalışmada; yerel halkın sağlıklı bir turizm için sosyal ve kültürel anlamda sürdürülebilir turizme destek verdiği, aynı desteğin çevresel ve ekonomik alanlarda verilmemesinin ise önemli bir sorun olduğu ifade edilmiştir. Baltacı (2020) çalışmasında; yerel halkın çevresel tutumlarının davranışsal roller üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda yerel halkın kültürel rollerini diğer rollerine oranla daha fazla yerine getirdiği, çevresel ve ekonomik rollerini yerine getirme konusunda ise zayıf oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca yaşam tarzı kategorilerinde yer alan kişilerin sürdürülebilir tüketim eğilimleri de farklılık gösterebilmektedir. Özgül'ün (2010) VALS değer ve yaşam tarzı grupları açısından yaptığı çalışmada; düşünen, yapıcı, mücadeleci ve deneyimliler gruplarının sürdürülebilir tüketim ile ilişkili olduğunu fakat bu ilişkinin deneyimliler grubunda negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aydın ve Ünal (2015) yaptıkları çalışmada; insanların yaşam tarzlarının sürdürülebilir tüketim eğilimleri üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Yenilikçi ve düşünürler grubunda yer alan insanların çevre sorunları hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları ve daha olumlu bir tutum sergilediklerini fakat düşünürler ve inananlar grubundaki insanların daha fazla sürdürülebilir tüketim davranışlarına yönelindiklerini belirtmişlerdir. Bu bilgiler ışığında H₁ hipotezi oluşturulmuştur:

H₁: Sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının davranışsal rol üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Sürdürülebilir turizmin demografik değişkenler açısından incelendiği çalışmalara bakıldığında ise; kadınlar, gençler, yüksek gelirliler, iyi eğitilmişler, yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde yaşayan ve kentli insanların daha yüksek bir çevresel farkındalığa sahip olduğu belirtilmektedir (Zimmer vd., 1994; Straughan & Robert, 1999; Özbebek Tunç vd., 2012). Yılmaz vd. (2009); gençlerin çevresel kaygılara daha duyarlı olabileceğini, kadınların erkeklerden daha fazla çevresel konulara ilgi duyduğunu ve eğitim düzeyinin çevresel tutumlar ve davranışlarla pozitif ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Yahya vd. (2015) konuyu medeni durum açısından incelemiş ve çocuklu evli çiftlerin çocuksuz evli çiftlere kıyasla daha çevre dostu olduklarını vurgulamıştır. Jonkute (2015) çalışmasında; tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının cinsiyet, eğitim, aile durumu, az sayıdaki çocuk sayısı, ikamet yeri ve gelirlerinden büyük ölçüde etkilendiği belirtmiştir. Karaca (2018) tarafından yapılan çalışmada ise; cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve mesleklere göre sürdürülebilirliğin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında H₂ hipotezi oluşturulmuştur:

H₂: Davranışsal roller demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

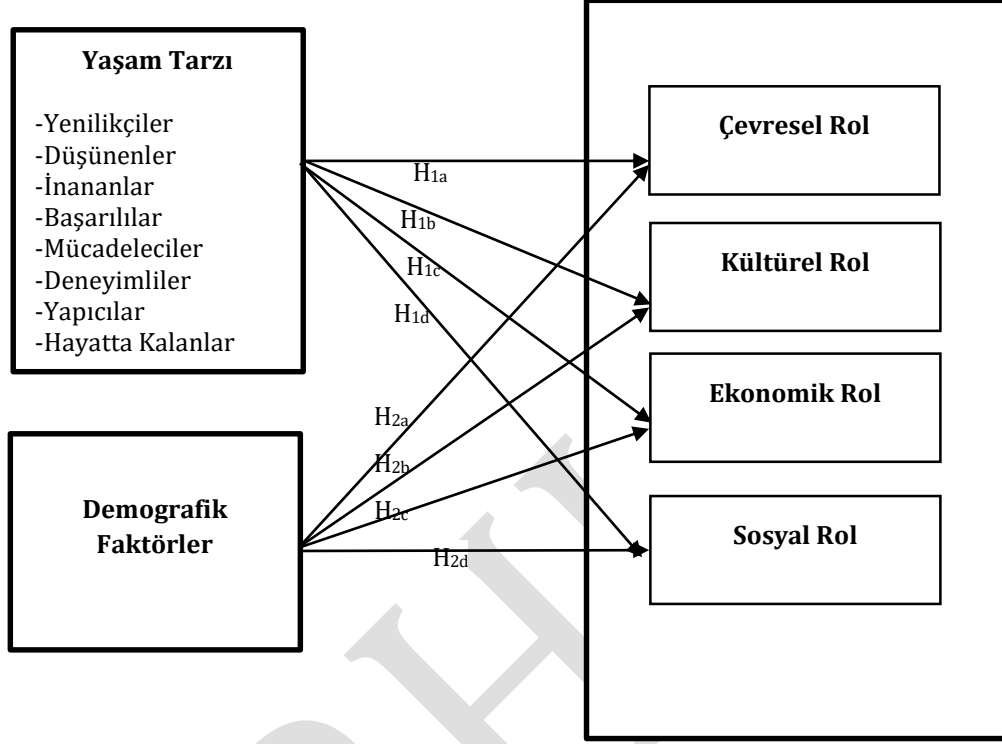
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının davranışsal rol üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Çalışma kapsamında tüketicilerin yaşam tarzlarının belirlenmesinde sıklıkla kullanılan VALS2 ölçeği kullanılmıştır. VALS, insanları tutumlarına, ihtiyaçlarına, isteklerine, inançlarına ve demografik özelliklerine göre görmenin bir yoludur (Anandan vd., 2014). VALS literatürde en fazla kullanılan yaşam tarzı ölçeğidir. 1980 yılında, Stanford Araştırma Enstitüsü araştırmacıları Mitchell ve Spengler tarafından geliştirilen bu ölçek içerisinde, tüketicilerin demografik özelliklerinden, faaliyetlerinden, finansal durumlarından ve ürün tüketim tarzlarından oluşan ifadeler yer almaktadır (Erciş vd., 2007). VALS2 ölçeği; yenilikçiler, düşünenler, inananlar, başarılılar, mücadeleçiler, deneyimliler, yapıcılar ve hayatta kalanlar olmak üzere sekiz kategoriden oluşan bir yaşam tarzı değerlemesi sunmaktadır (Özgül, 2010). Bu çalışma, VALS2 ölçeğinde yer alan bu sekiz kategori temelinde gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca sürdürülebilir turizm bağlamında davranışsal rol; çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal olarak dört boyut ele alınarak çalışmanın modeli oluşturulmuştur.

Bu kapsamda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Teorik Model

Araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁. Sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının davranışsal rol üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_{1a}. Sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının çevresel rol üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_{1b}. Sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının kültürel rol üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_{1c}. Sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının ekonomik rol üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H_{1d}. Sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının sosyal rol üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

H₂. Davranışsal roller demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2a}. Çevresel rol demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2b}. Kültürel rol demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2c}. Ekonomik rol demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{2d}. Sosyal rol demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma Düzce Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 25.03.2024 tarih ve E-78187535-050.04-415821 sayılı kararı ile etik kurul izni alınarak yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş toplam 305 kişi oluşturmaktadır. Örneklem hacmi belirlemede literatürde farklı görüşler mevcuttur. Örnekleme hacmi belirlemede en yaygın kullanımlardan biri en az 300 kişiye ulaşılmasıdır (Hair vd., 2010; Tabachnick & Fidell, 2013). Çalışma kapsamında ulaşılan sayı literatürdeki bilgi ile örtüşmektedir. Çalışmada kullanılan veriler ise 2 Nisan-30 Haziran 2024 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Analizler

Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Özgül’ün (2010) çalışmasında kullandığı beşli Likert tipinde 35 ifade ve 8 boyuttan oluşan VALS Ölçeği, ikinci bölümde Baltacı (2020) tarafından geliştirilen yine beşli Likert tipinde 24 ifade ve 4 boyuttan oluşan Davranışsal Rol Ölçeği kullanılmıştır. Çalışma kapsamında alt boyutların isimlendirilmesi orijinal ölçeklerde kullanıldığı gibi alınmıştır. Son kısımda ise katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik ifadeler yer almaktadır.

Verilerin analizinde SPSS programı kullanılarak analizler yapılmıştır. Çalışmada katılımcıların demografik dağılımlarını ortaya koymak için frekans ve yüzde analizleri, parametrik ya da parametrik testlerden hangisinin kullanılacağına karar vermek için normallik testi, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve varlığını tespit etmek için korelasyon analizi, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla çoklu regresyon analizi, iki gruptan oluşan değişkenler arasında fark olup

olmadığını test etmek için bağımsız örneklem t testi, üç veya daha fazla değişken arasında fark olup olmadığını test etmek için tek yönlü anova analizleri yapılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde çalışma kapsamında yapılan analizler ve elde edilen bulgular yer almaktadır.

4.1. Demografik Bilgilere İlişkin Analizler

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistiksel bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	f	%	Yaş	f	%
Kadın	191	62,6	18-26	186	61
Erkek	114	37,4	27-35	45	14,8
Medeni Durum	f	%	36-44	53	17,4
Evli	94	30,8	45 yaş ve üzeri	21	6,8
Bekar	211	69,2	Eğitim	f	%
Meslek/Mesguliyet	f	%	İlköğretim	17	5,6
İşçi	21	6,9	Lise	37	12,1
Kamu çalışanı	49	16,1	Ön Lisans	40	13,1
Özel sektör çalışanı	57	18,7	Lisans	172	56,4
Öğrenci	79	25,9	Lisansüstü	39	12,8
Serbest Meslek	21	6,9	Gelir Durumu	f	%
İşsiz	59	19,3	20.000 TL ve altı	102	33,4
Diğer	19	6,2	20.001-40.000 TL arası	100	32,8
			40.001 TL ve üzeri	103	33,8
Toplam	305	100	Toplam	305	100

Araştırmaya katılan kişilerin %62,6'sı kadın, %37,4'ü erkektir. Katılımcıların %30,8'i evli, %69,2'si bekindir. Katılımcıların büyük kısmı (%61) 18-26 yaş aralığında ve %25,9'u öğrencidir. Katılımcıların %56,4'ü lisans eğitim düzeyine sahiptir. Gelir dağılımına bakıldığında ise, katılımcıların %33,8'i 40.000 TL ve üzeri, %33,4'ü 20.000 TL ve altı, %32,8'i ise 20.001-40.000 TL arası bir gelire sahiptir.

4.2. Normallik Testi Sonuçları

Çalışmada parametrik testlerin yapılabilmesi için veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğinin incelenmesi gerekmektedir. Normal dağılım testi için basıklık ve çarpıklık değeri -1,5 ile +1,5 arası değerler dikkate alınmıştır (Tabachnick & Fidell, 2013). Tablo 2'de normal dağılım testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Faktörlerin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Boyutlar	Çarpıklık	Basıklık	Min	Maks
Yenilikçiler	-,454	,425	1,00	5,00
Düşünenler	-,379	,241	1,00	5,00
İnananlar	-,333	,192	1,00	5,00
Başarılılar	-,717	,277	1,00	5,00
Mücadeleciler	-,188	-,269	1,00	5,00
Deneyimliler	-,091	-,436	1,00	5,00
Yapıcılar	,004	-,153	1,00	5,00
Hayatta Kalanlar	-,562	,047	1,00	5,00
Çevresel Rol	-,698	,695	1,00	5,00
Kültürel Rol	-,147	-,580	1,00	5,00
Ekonomik Rol	-,288	-,257	1,00	5,00
Sosyal Rol	-,402	,111	1,00	5,00

Tablo 2'ye göre; faktörlerin tamamı normal dağılım göstermektedir. Veriler normal dağılım sergilediği için parametrik testler uygulanmıştır.

4.3. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini test etmek için güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach's Alfa katsayısına bakılmıştır. Cronbach's Alfa değerinin yorumlanması, genellikle belirli aralıklar içinde gerçekleştirilir. Cronbach's Alfa değeri < 0,40 ise ölçeğin güvenilir olmadığı kabul edilirken, 0,40-0,50 arasındaki değerler çok düşük düzeyde güvenilirliği ifade eder. 0,50-0,60 arasındaki değerler düşük düzeyde güvenilirliği, 0,60-0,70 arasındaki değerler yeterli düzeyde güvenilirliği ve 0,70-0,90 arasındaki değerler yüksek derecede güvenilirliği, alfa değeri >0,90 ise ölçeğin çok yüksek düzeyde güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Karakoç & Dönmez, 2014).

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar	Cronbach's Alfa
Yenilikçiler	,677
Düşünenler	,618
İnananlar	,607
Başarılılar	,922
Mücadeleciler	,644
Deneyimliler	,824
Yapıcılar	,684
Hayatta Kalanlar	,605
Yaşam Tarzı Genel Güvenilirlik	,903
Çevresel Rol	,875
Kültürel Rol	,844
Ekonomik Rol	,780
Sosyal Rol	,795
Davranışsal Rol Genel Güvenilirlik	,928

Tablo 3'te ilk olarak yaşam tarzı alt boyutlarına bakıldığında; başarılılar çok yüksek düzeyde güvenilir, deneyimliler yüksek derecede güvenilir, yenilikçiler, düşünenler, inananlar, mücadeleçiler, yapıcılar ve hayatta kalanlar yeterli düzeyde güvenilir olduğu görülmektedir. Yaşam tarzı ölçeğinin genel güvenilirlik sonucuna bakıldığında çok yüksek düzeyde güvenilir olduğu söylenilebilir (.903).

Davranışsal rol ölçeğinin alt boyutlarına (çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal rol) bakıldığında; tüm boyutların yüksek derecede güvenilir; davranışsal rol ölçeğinin genel güvenilirlik sonucuna bakıldığında ise, çok yüksek düzeyde güvenilir olduğu söylenilebilir (.928).

4.4. Korelasyon Analizi Sonuçları

Yaşam tarzı ile davranışsal rol arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısının yorumlanmasında; korelasyon katsayısı 0,70- 1,00 arasında yüksek, 0,30-0,70 arasında ise orta düzey, 0,00-0,30 arasında ise düşük ilişkiyi göstermektedir (Gürbüz & Şahin, 2018):

Tablo 4: Korelasyon Analizi Sonucu

Boyutlar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Yenilikçiler (1)	1											
Düşünenler (2)	,454**	1										
İnananlar (3)	,372**	,356**	1									
Başarılar (4)	,649**	,346**	,353**	1								
Mücadeleçiler (5)	,400**	,322**	,201**	,466**	1							
Deneyimliler (6)	,456**	,453**	,298**	,473**	,764**	1						
Yapıcılar (7)	,337**	,318**	,470**	,318**	,181**	,246**	1					
Hayatta Kalanlar (8)	,257**	,175**	,393**	,260**	,164**	,174**	,456**	1				
Çevresel Rol (9)	,470**	,403**	,430**	,426**	,342**	,383**	,400**	,274**	1			
Kültürel Rol (10)	,371**	,381**	,246**	,352**	,291**	,366**	,313**	,123**	,555**	1		
Ekonomik Rol (11)	,346**	,351**	,351**	,351**	,285**	,331**	,368**	,251**	,547**	,721**	1	
Sosyal Rol (12)	,473**	,295**	,310**	,413**	,319**	,362**	,355**	,271**	,459**	,720**	,672**	1

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda; çevresel rol ile yenilikçiler, düşünenler, inananlar, başarılılar, yapıcılar arasında orta düzeyde; mücadeleçiler, deneyimliler ve hayatta kalanlar ile düşük düzeyde bir ilişki vardır. Kültürel rol ile yenilikçiler, düşünenler, başarılılar, deneyimliler, yapıcılar arasında orta düzeyde; inananlar, mücadeleçiler ve hayatta kalanlar ile düşük düzeyde bir ilişki vardır. Ekonomik rol ile yenilikçiler, düşünenler, inananlar, başarılılar, deneyimliler, yapıcılar arasında orta

düzeyde; mücadeleçiler ve hayatta kalanlar ile düşük düzeyde bir ilişki vardır. Sosyal rol ile yenilikçiler, inananlar, başarılılar, mücadeleçiler, deneyimliler, yapıcılar arasında orta düzeyde; düşünenler ve hayatta kalanlar ile düşük düzeyde bir ilişki vardır.

4.5. Çoklu Regresyon Analiz Sonuçları

Yaşam tarzının davranışsal rol üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu bağıntı sorunu ve otokorelasyon sorunu olup olmadığını tespit etmek için Tolerans VIF ve Durbin Watson değerlerine bakılmıştır. Tüm analizlerde tolerans değerinin 0,1'in üzerinde, VIF değerinin 10'un altında, Durbin Watson değerleri de 1,5-2,5 arasındadır (Hair vd., 2010). Değerler ve regresyon analiz sonuçları aşağıdaki tablolardaki gibidir:

Tablo 5: Yaşam Tarzının Çevresel Rol Üzerindeki Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Beta	t	p	F	Model (p)	Doğrusallık İstatistikleri	
						Tolerans Değerleri	VIF Değerleri
Sabit	,925	3,967		20,994	,000		
Yenilikçiler	,173	2,696	,007			,501	1,997
Düşünenler	,128	2,309	,022			,679	1,473
İnananlar	,164	3,099	,002			,665	1,504
Başarılılar	,070	1,368	,172			,511	1,956
Mücadeleçiler	,074	1,263	,208			,396	2,526
Deneyimliler	,029	,467	,641			,355	2,817
Yapıcılar	,151	2,665	,008			,659	1,518
Hayatta Kalanlar	,021	,407	,684			,741	1,350
R²: ,362	Düzeltilmiş R²: ,345	Durbin-Watson: 1,826					

114

Yaşam tarzının çevresel rol üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; yenilikçiler, düşünenler, inananlar ve yapıcılar grubunda yer alan kişilerin çevresel rol üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu ($p < ,05$) tespit edilmiştir. Ayrıca, yaşam tarzının çevresel rolü açıklama oranı %36,2'dir.

Tablo 6: Yaşam Tarzının Kültürel Rol Üzerindeki Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Beta	t	p	F	Model (p)	Doğrusallık İstatistikleri	
						Tolerans Değerleri	VIF Değerleri
Sabit	,647	2,019		12,358	,000		
Yenilikçiler	,130	1,482	,139			,501	1,997
Düşünenler	,226	2,962	,003			,679	1,473
İnananlar	,004	,058	,954			,665	1,504
Başarılılar	,108	1,544	,124			,511	1,956
Mücadeleçiler	,007	,086	,931			,396	2,526
Deneyimliler	,150	1,741	,083			,355	2,817

Yapıcılar	,227	2,919	,004			,659	1,518
Hayatta Kalanlar	-,092	-1,286	,199			,741	1,350
R²: ,250	Düzeltilmiş R²: ,230	Durbin-Watson: 1,918					

Tablo 6'ya göre; R²: ,250; Düzeltilmiş R²: ,230; p: ,000 olduğu görülmektedir. Bu durum, kültürel rolün %25'inin yaşam tarzı tarafından açıklanabildiği anlamına gelmektedir. F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesine bakıldığında, p<,05 (p:,000) olduğu için regresyon modelinin açıklayıcılığının istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda; düşünenler ve yapıcılar grubunda yer alan kişilerin kültürel rol üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Yaşam Tarzının Ekonomik Rol Üzerindeki Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Beta	t	p	F	Model (p)	Doğrusallık İstatistikleri	
						Tolerans Değerleri	VIF Değerleri
Sabit	,584	1,989		12,773	,000		
Yenilikçiler	,054	,668	,504			,501	1,997
Düşünenler	,160	2,289	,023			,679	1,473
İnananlar	,128	1,923	,055			,665	1,504
Başarılılar	,097	1,506	,133			,511	1,956
Mücadeleciler	,056	,757	,450			,396	2,526
Deneyimliler	,062	,787	,432			,355	2,817
Yapıcılar	,200	2,804	,005			,659	1,518
Hayatta Kalanlar	,045	,684	,495			,741	1,350
R²: ,257	Düzeltilmiş R²: ,237	Durbin-Watson: 1,989					

115

Tablo 7'ye göre; R²: ,257; Düzeltilmiş R²: ,237; p: ,000 olduğu görülmektedir. Yaşam tarzının ekonomik rolü açıklama oranı %25,7'dir. Yapılan regresyon analizi sonucunda; düşünenler ve yapıcılar grubunda yer alan kişilerin ekonomik rol üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<,05).

Tablo 8: Yaşam Tarzının Sosyal Rol Üzerindeki Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standardize Edilmemiş Beta	t	p	F	Model (p)	Doğrusallık İstatistikleri	
						Tolerans Değerleri	VIF Değerleri
Sabit	,429	1,504		15,834	,000		
Yenilikçiler	,300	3,817	,000			,501	1,997
Düşünenler	,012	,178	,859			,679	1,473
İnananlar	,044	,673	,501			,665	1,504
Başarılılar	,083	1,332	,184			,511	1,956
Mücadeleciler	,043	,592	,554			,396	2,526
Deneyimliler	,093	1,212	,226			,355	2,817
Yapıcılar	,175	2,529	,012			,659	1,518
Hayatta Kalanlar	,077	1,207	,228			,741	1,350
R²: ,300	Düzeltilmiş R²: ,281	Durbin-Watson: 1,987					

Tablo 8'e göre; sosyal rol değişkenindeki toplam değişimin %30'u yaşam tarzı tarafından belirlenmektedir. Yapılan analize göre; yenilikçiler ve yapıcılar grubunda yer alan kişilerin sosyal rol üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<,05$).

4.6. Bağımsız Örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Katılımcıların davranışsal rollerinin cinsiyet ve medeni durumuna göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için Bağımsız Örneklem T Testi; yaş, eğitim, gelir ve mesleklerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ise Tek Yönlü Varyans analizleri yapılmıştır.

Tablo 9: Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Değişkenler	Boyutlar	Gruplar	N	Ort	ss.	t	p	Farklılık
Cinsiyet	Çevresel Rol	Kadın(1)	191	3,743	,753	-1,012	,312	-
		Erkek(2)	114	3,651	,789			
	Kültürel Rol	Kadın(1)	191	3,125	,977	2,878	,005	2>1
		Erkek(2)	114	3,448	,929			
	Ekonomik Rol	Kadın(1)	191	3,215	,890	3,061	,003	2>1
		Erkek(2)	114	3,533	,868			
	Sosyal Rol	Kadın(1)	191	3,147	,894	2,890	,004	2>1
		Erkek(2)	114	3,447	,870			
Medeni Durum	Çevresel Rol	Evli(1)	94	3,873	,681	2,680	,012	1>2
		Bekar(2)	211	3,635	,792			
	Kültürel Rol	Evli(1)	94	3,236	1,038	-,109	,913	-
		Bekar(2)	211	3,249	,942			
	Ekonomik Rol	Evli(1)	94	3,368	,878	,438	,661	-
		Bekar(2)	211	3,319	,902			
	Sosyal Rol	Evli(1)	94	3,181	,924	-1,017	,310	-
		Bekar(2)	211	3,294	,883			

Bağımsız örneklem t testi sonucuna göre; kültürel, ekonomik ve sosyal rol katılımcıların cinsiyetlerine göre, çevresel rol ise medeni duruma göre farklılık göstermiştir ($p<,05$). Farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığına bakıldığında erkeklerin kadınlara göre kültürel, ekonomik ve sosyal rolleri daha yüksek iken evlilerin bekârlara göre çevresel rolleri daha yüksektir.

Tablo 10: Anova Analizi Sonuçları

Değişkenler	Boyutlar	Gruplar	N	F	p	Farklılık
	Çevresel Rol	18-26(1)	186	3,030	,030	3>1
		27-35(2)	45			
		36-44(3)	53			
		45 yaş ve üzeri (4)	21			
	Kültürel Rol	18-26(1)	186	,752	,522	-
		27-35(2)	45			

Yaş		36-44(3)	53	,120	,948	-
		45 yaş ve üzeri (4)	21			
	Ekonomik Rol	18-26(1)	186			
		27-35(2)	45			
		36-44(3)	53			
		45 yaş ve üzeri (4)	21			
	Sosyal Rol	18-26(1)	186			
		27-35(2)	45			
36-44(3)		53				
45 yaş ve üzeri (4)		21				
Eğitim	Çevresel Rol	İlköğretim(1)	17	1,741	,141	-
		Lise(2)	37			
		Ön lisans(3)	40			
		Lisans(4)	172			
		Lisansüstü(5)	39			
	Kültürel Rol	İlköğretim(1)	17	2,106	,080	-
		Lise(2)	37			
		Ön lisans(3)	40			
		Lisans(4)	172			
		Lisansüstü(5)	39			
	Ekonomik Rol	İlköğretim(1)	17	1,018	,398	-
		Lise(2)	37			
		Ön lisans(3)	40			
		Lisans(4)	172			
		Lisansüstü(5)	39			
	Sosyal Rol	İlköğretim(1)	17	2,696	,031	1<2,3,4,5
		Lise(2)	37			
		Ön lisans(3)	40			
		Lisans(4)	172			
		Lisansüstü(5)	39			
Gelir	Çevresel Rol	20000 TL ve altı	102	1,595	,205	-
		20001-40000 TL	100			
		40001 TL ve üzeri	103			
	Kültürel Rol	20000 TL ve altı	102	1,240	,291	-
		20001-40000 TL	100			
		40001 TL ve üzeri	103			
	Ekonomik Rol	20000 TL ve altı	102	2,926	,055	-
		20001-40000 TL	100			
		40001 TL ve üzeri	103			
	Sosyal Rol	20000 TL ve altı	102	2,237	,109	-
		20001-40000 TL	100			
		40001 TL ve üzeri	103			
Meslek/	Çevresel Rol	İşçi(1)	21	1,813	,096	-
		Kamu Sektörü(2)	49			
		Özel Sektör(3)	57			
		Serbest Meslek(4)	21			
		Öğrenci(5)	79			
		İşsiz(6)	59			
		Diğer(7)	19			
	Kültürel Rol	İşçi(1)	21	2,384	,029	4>1,6,7 3>6,7
		Kamu Sektörü(2)	49			
		Özel Sektör(3)	57			
		Serbest Meslek(4)	21			
		Öğrenci(5)	79			
		İşsiz(6)	59			
Diğer(7)	19					

Meşguliyet	Ekonomik Rol	İşçi(1)	21	2,628	,017	4>1,2,5,6,7 3>6
		Kamu Sektörü(2)	49			
	Özel Sektör(3)	57				
	Serbest Meslek(4)	21				
	Öğrenci(5)	79				
	İşsiz(6)	59				
	Diğer(7)	19				
Meşguliyet	Sosyal Rol	İşçi(1)	21	1,172	,321	-

Yapılan analize göre; çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal roller katılımcıların yaş, eğitim ve meslek/meşguliyetlerine göre farklılık gösterirken gelire göre anlamlı bir farklılık çıkmamıştır.

Yaşa yönelik yapılan analiz sonucuna göre; çevresel rol farklılık gösterirken, kültürel, ekonomik ve sosyal rol anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için yapılan LSD analizine göre; 36-44 yaş aralığındaki kişilerin çevresel rolleri 18-26 yaş aralığındakilere göre daha yüksektir. Eğitim durumuna göre sadece sosyal rol anlamlı bir farklılık göstermiştir. Farklılığa bakıldığında; ilköğretim eğitim seviyesine sahip katılımcıların sosyal rolleri lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip katılımcılara göre düşüktür.

Davranışsal rolün katılımcıların meslek/meşguliyetlerine göre farklılığına bakıldığında ise; kültürel ve ekonomik rol farklılık gösterirken, çevresel ve sosyal rol anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Yapılan farklılık analizlerine göre; serbest meslek çalışanlarının işçi, işsiz ve diğer meslek gruplarında olanlara, özel sektör çalışanlarının ise işsiz ve diğer meslek gruplarında olanlara göre kültürel rolleri daha yüksektir. Ayrıca serbest meslek çalışanlarının işçi, kamu sektörü çalışanı, öğrenci, işsiz ve diğer meslek grubunda olanlara, özel sektör çalışanlarının ise işsizlere göre ekonomik rolleri daha yüksektir.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizmin gelişiminde yaşam tarzının davranışsal rol üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu kapsamda 305 kişiden veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Yapılan

analizler sonucunda; *yenilikçilerin* çevresel ve sosyal rol, *düşünenlerin* çevresel, kültürel ve ekonomik rol, *inananların* çevresel rol, *yapıcıların* ise çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal rol üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortaya çıkan bu bulguları literatürde destekleyecek çalışmalar mevcuttur. Özgül (2010) tarafından yapılan çalışmada da; düşünen ve yapıcı yaşam tarzı grubunda yer alan kişilerin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde pozitif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aydın ve Ünal (2015) yaptıkları çalışmada; yenilikçi ve düşünürler grubunda yer alan insanların çevre sorunlarına karşı daha olumlu bir tutum sergilediklerini fakat düşünürler ve inananlar grubundaki insanların daha fazla sürdürülebilir tüketim davranışlarına yöneldiklerini belirtmişlerdir. Literatüre bakıldığında *Yenilikçi grupta yer alanlar*; başarılı, kendilerini geliştirmiş ve kendilerine güvendikleri için başka insanların da sorumluluklarını alan, değişim lideri, yeni fikir ve teknolojilere en açık, alışveriş miktarları yüksek kişilerdir. Bu grupta yer alan kişilerin çevresel ve sosyal rollerinin daha yüksek olması beklenilebilir. *Düşünenler grubunda yer alanlar*; eğitime önem veren, bilgi araştırma eğilimleri yüksek, dünyadaki olaylar hakkında bilgi dağarcıklarını genişletme isteği olan, imkânları olmasına rağmen satın aldıkları ürünlerde dayanıklılığa ve fonksiyonelliğe önem veren, muhafazakâr ve pratik kişilerdir (Özgül, 2010). Dolayısıyla çevresel, kültürel ve ekonomik rol üzerinde etkilerinin olması beklenen bir sonuçtur. *İnananlar grubundakiler*; aile, din, toplum ve millet temeline dayalı kurallara göre yaşayan, geleneklere, adetlere bağlı katı inançları olan geleneksel kişilerdir. Bireylerin temel değerlerini şekillendiren temel faktörlerden biri din ile ilişkilendirilebilecek inanç sistemleridir (Urbatsch & Wang, 2021). Çevre yanlısı tüketim bağlamında, dini metinler sıklıkla sürdürülebilirlik ve çevre yanlısı/toplum yanlısı değerlerle ilgili öğretiler ve bakış açıları içermektedir (Minton vd., 2015). Dolayısıyla bu yaşam tarzına sahip insanların inançlarından ötürü çevreye değer verdikleri söylenilebilir. *Yapıcılar grubunda yer alanlar*; planlarını başarıyla yaşama geçirecek düzeyde beceri ve enerjiye sahip, yapıcı becerileri olan, kendi kendine yeterliliğe önem veren, lüks ürünler yerine fonksiyonel değer taşıyan ürünleri satın alan kişilerdir. Aile, iş ve fiziksel çevrelerinden oluşan geleneksel bir yapı içinde yaşayan, devlet otoritesine saygılı, insan haklarına duyarlı insanlardır. (Özgül, 2010). Bu nedenle çevresel, kültürel, ekonomik ve sosyal rol üzerinde etkilerinin olması beklenilebilir.

Çalışmanın bir diğer amacı, davranışsal rolün katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesidir. Bu kapsamda yapılan

analizler sonucunda; erkeklerin kadınlara göre kültürel, ekonomik ve sosyal rolleri daha yüksek iken evlilerin bekârlara göre çevresel rolleri daha yüksektir. Bu durum, erkeklerin kadınlara göre turizm faaliyetlerine daha fazla katılmalarından kaynaklanmış olabileceği ile açıklanabilir (Dağlı, 2018). Mevcut çalışmada; 36-44 yaş aralığındaki kişilerin çevresel rolleri 18-26 yaş aralığındakilere göre daha yüksektir. İlköğretim eğitim seviyesine sahip katılımcıların sosyal rolleri lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip katılımcılara göre düşüktür. Bu sonuç, insanların yaşları ve eğitim seviyeleri arttıkça çevresel ve sosyal konulara daha çok önem vermesi ile açıklanabilir. Nitekim Sönmez Karapınar ve Karaca (2022) daha yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin çevre ile ilgili konulara daha fazla önem veren bireyler olduğunu tespit etmişlerdir. Yine mevcut çalışmada serbest meslek çalışanlarının işçi, işsiz ve diğer meslek gruplarında olanlara, özel sektör çalışanlarının ise işsiz ve diğer meslek gruplarında olanlara göre kültürel rolleri daha yüksektir. Aynı zamanda serbest meslek çalışanlarının işçi, kamu sektörü çalışanı, öğrenci, işsiz ve diğer meslek grubunda olanlara, özel sektör çalışanlarının ise işsizlere göre ekonomik rolleri daha yüksektir. Serbest meslek çalışanlarının daha çeşitli meslek gruplarında (doktor, avukat, mühendis, mimar, muhasebeci, yazar, rehber vb.) yer aldığı için bu kişilerin kültürel rollerinin diğer meslek gruplarına göre daha yüksek çıktığı söylenilebilir. Ayrıca çalışmada; davranışsal rolün katılımcıların gelirlerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Mevcut çalışmadan elde edilen bulgular ile literatürde paralellik gösteren çalışmalar mevcuttur. Jonkute (2015) yaptığı çalışmada ise; tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının cinsiyet, eğitim, aile durumu, az sayıdaki çocuk sayısı, ikamet yeri ve gelirlerinden etkilendiğini belirtmiştir. Karakaş & Şengün (2017) çalışmalarında, serbest meslek sahiplerinin turizmin sosyal açıdan katkılarına yönelik algısının diğer meslek gruptakilerine göre yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Çınarlı ve Ay (2018) tarafından yapılan çalışmada; katılımcıların cinsiyetine göre çevresel etkiler hariç, sürdürülebilir turizm ve alt boyutlarının istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği; erkeklerin sürdürülebilir turizm algısının kadınlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda çalışmalarında, bireylerin aylık gelir durumuna göre sürdürülebilir turizm algısında farklılık olmadığını belirtmişlerdir. Karaca (2018) çalışmasında; sürdürülebilir tüketim davranışının cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve meslek türüne göre farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Coşkuner Aktaş ve Çiçek (2019) ise, sürdürülebilir tüketim davranışı sergileme

düzeyinin yaşça daha büyük olanların kendilerinden daha genç olanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Tüketicileri yeşil ürünler satın almaya ve çevre dostu bir yaşam tarzı benimsemeye teşvik edecek stratejiler geliştirilmelidir.
- Turistlerin ve yerel halkın çevreye karşı duyarlılık ve özen konusunda eğitilebilir.
- Turizmin sağladığı faydaların yerel topluluklarla paylaşılabilir. Böylece insanların bilinç düzeyi artabilir.

Mevcut çalışmanın kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilmiş olması ve verilerin çevrimiçi elde edilmesi kısıtları olarak sayılabilir. Bu nedenle elde edilen sonuçlar tüm evrene genellenemeyeceği ifade edilebilir. Aynı zamanda örnekleme kadını katılımcılar çoğunluktadır. Gelecekteki çalışmalarda erkek örnekleme genişletilebilir. Bu çalışmada Türkiye geneli bir araştırma yapılmıştır, ileri de yapılacak çalışmalarda belirli destinasyonlara yönelik spesifik araştırmalar yapılarak destinasyonlar arası karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca mevcut çalışmada VALS2 Yaşam Tarzı ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Amerikalıların yaşam tarzı ve değerlerini yansıtan bir ölçek olduğu için Türk kültürü ve değerlerini yansıtan bir ölçekle çalışmalar yapılabilir. Gelecekte kişilik ya da güdülerin davranışsal rol üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, R. R., Soomro, H. A., Ali, K. ve Ali, W. (2015), "Influence of lifestyle and cultural values on impulse buying behavior", *Journal of Culture. Society and Development An International Peer-reviewed Journal*, 10, 30-38. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2656033>
- Anandan, C. ve Mohan Raj, P., & Madhu, S., A (2006), "Study of the impact of values and lifestyles (VALS) on brand loyalty with special reference to english newspapers", *Journal of Management*, 3(2), 97-112.
- Ayazlar, R.A. ve Ayazlar, G. (2016), "Resident's tourism support behaviour: The role of sustainable tourism attitude", *Enlightening Tourism A Pathmaking Journal*, 6(2), 124-149.
- Aydın, H. ve Ünal, S. (2015), "A study on the effects of the consumer lifestyles on sustainable consumption", *Inquiry*, 1(2), 133-152.
- Baltacı, F. (2020), "Turizmin sürdürülebilir gelişiminde yerel halkın davranışsal rolü, çevresel tutumu ve verdiği destek arasındaki ilişki: Alanya örneği", *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 213-236. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0067>
- Bouman, T., Verschoor, M., Albers, C., Böhm, G., Fisher, S. D., Poortinga, W., Whitmarsh, L. ve Steg, L. (2020), "When worry about climate change leads to climate action: How values, worry and personal responsibility relate to various climate actions", *Global Environmental Change*, 62, 102061. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102061>
- Coşkuner Aktaş, S. ve Çiçek, B. (2019), "Farklı kuşaktaki kadın ve erkeklerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1957-1978.
- Çınarlı, E. ve Ay, H. M. (2018), "Sürdürülebilir turizm konusunda yerel halkın görüşlerinin belirlenmesi: Sille örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 239-250.
- Dağlı, Z. (2018), "Sürdürülebilir turizmin gelişimine yönelik yerel halkın tutumlarını incelemeye ilişkin bir araştırma: Akçakoca destinasyonu", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 603-619.
- Erciş, A., Ünal, S., & Polat, C. (2007), "Yaşam tarzlarının satın alma karar süreci üzerindeki rolü", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 281-311.
- Esposti, D. P., Mortara, A. ve Roberti, G. (2021), "Sharing and sustainable consumption in the era of COVID-19", *Sustainability*, 13(4), 1903. <https://doi.org/10.3390/su13041903>
- Farhud, D. D. (2017), "Life style and sustainable development", *Iran J Public Health*, 46(1), 1-3.
- Francis, K. Wandaka, J. K. M., Wamathai, A. ve Jilo, N. (2019), "The role of tour guides in promotion of sustainable tourism practices in Kenya", *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 7(2), 40-47. <https://doi.org/10.15640/jthm.v7n2a5>
- Fusté-Forné, F. ve Nguyen, T. (2018), "Communities of practice, identity and tourism: evidence on cultural heritage preservation in world heritage sites", *Almatourism*, 9, 1-22. <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/8205>
- Gupta, S. K. ve Racherla, U.S. (2018), "Interdependence among dimensions of sustainability: evidence from the Indian leather industry", *Management of Environmental Quality*, 29(3), 406-415. <https://doi.org/10.1108/MEQ-06-2017-0051>
- Gupta, S. K., Gupta, S. ve Gayathiri, S. (2018), "Pollution prevention' is the key to drive sustainability: preliminary findings from a tannery unit in India", *Management of Environmental Quality*, 29(3), 416-426. <http://dx.doi.org/10.1108/MEQ-10-2017-0124>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018), "Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Felsefe-Yöntem-Analiz", Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Hair, J., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010), "Multivariate data analysis", Pearson Education International.
- Jonkute, G. (2015), "The consumers' approach to sustainable consumption and production: A case study in Lithuania, environmental research", *Engineering and Management*, 71(4), 28-46. <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ere.71.4.13642>
- Karaca, Ş. (2018), "Yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 403-425. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.480>
- Karakaş, A. ve Şengün, H. İ. (2017), "Yerel halkın turizm faaliyetlerine yönelik tutumları", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(15), 183-202.
- Karakoç, F.Y. ve Dönmez, L. (2014), "Ölçek geliştirme çalışmalarında temel ilkeler", *Tıp Eğitimi Dünyası*, 13(40), 39-49. <https://doi.org/10.25282/te.228738>
- Khan, N. H., Nafees, M., Rahman, A.U. ve Saeed, T. (2021), "Ecodesigning for ecological sustainability" İçinde Aftab, T. & Hakeem, K. R. (Eds.), *Frontiers in plant-soil interaction molecular insights into plant adaptation* (pp.589-616), USA: Academic Press.
- Kosmopoulos, P. (2024), "The way forward for sustainable development" İçinde Kosmopoulos, P. (Eds.), *Planning and management of solar power from space* (pp. 173-189), USA: Academic Press.
- Kotler, P. ve Keller, K. L. (2006), "Marketing Management", Hungary: Academic Publisher.
- Laurett, R., Do Paço, A. M. F. ve Mainardes, E. W. (2019), "Sustainable consumer lifestyles/sustainable consumption" İçinde Leal Filho, W., Azul, A., Brandli, L., Özuyar, P., Wall, T. (Eds) *Responsible consumption and production. Encyclopedia of the UN sustainable development goals*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71062-4_20-1.
- Ma, F. (2004), "Lifestyle segmentation of the Chinese consumer", *World Association of Research Professionals*. Erişim adresi: <https://www.warc.com/fulltext/esomar/80217.htm>, Erişim tarihi: 05.06.2024
- Maranzano, P., Ascari, R., Chiodini, P. M. ve Manzi, G. (2021), "Analysis of sustainability propensity of bikesharing customers using partially ordered sets methodology", *Social Indicators Research*, 157, 123-138. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02333-8>
- Minton, E. A., Kahle, L. R. ve Kim, C. H. (2015), "Religion and motives for sustainable behaviors: A cross-cultural comparison and contrast", *Journal of Business Research*, 68(9), 1937-1944. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.01.003>
- Omann, I. ve Spangenberg, J. (2002), "Assessing Social Sustainability; the Social Dimension of Sustainability in a Socio-Economic Scenario, Sustainable Europe Research Institute SERI", *Proceedings of the 7th Biennial Conference of the International Society for Ecological Economics*, Sousse, 6-9 March 2002.
- Otto, S., Kaiser, F. G. ve Arnold, O. (2014), "The critical challenge of climate change for psychology: Preventing rebound and promoting more individual irrationality", *European Psychologist*, 19, 96-106. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000182>
- Özbebek Tunç, A., Akdemir Ö., G. ve Düren, A. Z. (2012), "Çevresel farkındalık", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47, 227-246.
- Özgül, E. (2010), "Tüketicilerin değer yapıları, gönüllü sade yaşam tarzı ve sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkileri", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 117-150.
- Pulungan, D. R. ve Hastina, F. (2018), "The effect of lifestyle and financial literacy on student consumptive behavior", *Jurnal Riset Sains Manajemen*, 2(3), 103-110.
- Rakic, M. ve Rakic, B. (2015), "Sustainable lifestyle marketing of individuals: The base of sustainability", *Amfiteatru Economic*, 17(40), 891-908.
- Shao, Y. L. (2002), "An exploratory examination of the impact of personal values on sport consumption preferences and behaviors: A cross cultural study" (Phd Thesis), Ohio State University, USA.

- Shutaleva, A., Martyshev, N., Nikonova, Z., Savchenko, I., Abramova, S., Lubimova, V. ve Novgorodtseva, A. (2022), "Environmental behavior of youth and sustainable development", Sustainability, 14, 250. <https://doi.org/10.3390/su14010250>
- Soydan, S. B. ve Samur, A. (2017), "Validity and reliability study of environmental awareness and attitude scale for preschool children", International Electronic Journal of Environmental Education, 7, 78-97.
- Sönmez Karapınar, E. ve Karaca, Ş., (2022), "Bilişsel değerler ve yeşil dışsal motivasyonun çevresel tutuma etkisinin incelenmesi", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 13(2), 550-569.
- Straughan, R. D. ve Robert, J. A. (1999), "Environmental segmentation alternatives: A look at green consumer behavior in the new millennium", Journal of Consumer Marketing, 16(6), 558-575.
- Sun, Y., Luo, B., Wang, S. ve Fang, W. (2021), "What you see is meaningful: Does green advertising change the intentions of consumers to purchase eco-labeled products?", Business Strategy and the Environment, 30(1), 694-704. <https://doi.org/10.1002/bse.2648>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013), "Using Multivariate Statistics", Boston: Pearson.
- Urbatsch, R. ve Wang, Y. (2021), "Are religious individuals against renewables? Exploring religious beliefs and support for government investment in energy transitions in the United States", Energy Research and Social Science, 81, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102283>
- Yahya, W. K., Musa, N. D. ve Hashim, N. H. (2015), "Environmentally friendly consumer behavior: Comparison between consumers married with children and married with no children", 2nd CHREST International Conference, 95-104.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E. ve Yağizer, C. (2009), "Çevresel duyarlılık ve çevresel davranışın ekolojik ürün satın alma davranışına etkilerinin yapısal eşitlik modeliyle araştırılması", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 1-14.
- Zahra, D. R. ve Anoraga, P. (2021), "The influence of lifestyle, financial literacy, and social demographics on consumptive behavior", The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 8(2), 1033-1041. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no2.1033>
- Zimmer, M. R., Stafford, T. M. ve Stafferd, M. R. (1994), "Green issues: Dimensions of environmental concern", Journal of Business Research, 30(1), 63-74.